

iktisat

dergisi

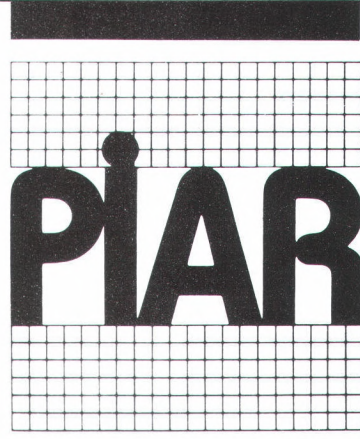
AYLIK DERGI

Kasım 1986 • Sayı 264 • 300 TL. (KDV) Dahil

Ara Seçim Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Toktamış Ateş
Sue Himmelweit
Nihal Kara
Ernest Mandel
Cemil Oktay
Günay Göksu Özdoğan
Erdoğan Taşkın
İlter Turan

Güvenilir Bilgilerden Doğru Kararlara

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayın Organıdır

İÇİNDEKİLER

ARA SEÇİMLERİN YORUMLARINDA İHTİYATLI OLALIM (İlter Turan)	2
28 EYLÜL VE SONRASI (Toktamış Ateş)	5
ARA SEÇİMLERİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ (Cemil Oktay).....	13
1986 ARA SEÇİMLERİ : GÖZLEMLER VE DÜŞÜNCELER (Nihal Kara, Günay Göksu Özdoğan)	16
GORBAÇOV'UN REFORMLARI (Ernest Mandel)	31
YÖNETİM BİLGİ AKIŞ SİSTEMLERİ (Erdoğan Taşkın)	43

Sahibi :

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı
Ahmet C. Özkan

Sorumlu Yayın Yönetmeni :

Nail Satlıgan

Kapak :

Ömer Ülkenciler

YÖNETİM YERİ :

Cumhuriyet Cad. No: 27/6

Taksim - İSTANBUL

Tel. : 150 50 34 — 150 16 42

Dergideki yazılar Cemiyet'i bağlamaz;
görüşler yazarlarına aittir.

Eksik sayılarınızı 300 TL.'lik posta pulu karşılığı adresimizden sağlayabilirsiniz.

ABONE KOŞULLARI

Yıllık 3.600.— TL. (Öğrenci 2.600.— TL.)
6 Aylık 1.800.— TL. (Öğrenci 1.300.— TL.)

Yurt Dışı :

Yıllık 4.600 TL. (Öğrenci 3.600 TL.)
6 Aylık 2.300 TL. (Öğrenci 1.800 TL.)

Banka Hesap No.

AKBANK Taksim Şb. (4700)

T. İŞ BANKASI Beyoğlu Şb. (4678)

REKLAM TARİFESİ

	Siyah-Beyaz	Renkli
Arka Kapak	: 250.000.—	350.000.—
Kapak İçleri	: 200.000.—	250.000.—
İç Sayfalar	: 100.000.—	150.000.—

Basıldığı yer :

YENİLİK BASİMEVİ

Tel. : 143 55 72 — 145 32 48

Ara Seçimlerin Yorumunda İhtiyatlı Olalım.

İlter TURAN

Yazar, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Profesörlerindendir.

28 Eylül 1986 ara seçimleri, gerek kamuoyundaki beklayışlerin, gerek kamuoyu yoklamalarının öngörmediği bir biçimde sonuçlandı. Seçime katılan partilerin başarılı olup olmadıkları ise almayı bekledikleri (ya da onlara yakıştırılan) oy miktarının altında, mı, yoksa üstünde mi oy aldıklarına göre değerlendirildi. Bu durumda en çok oyu alan iktidar partisi ile üçüncü duruma düşen ana muhalefet partisi başarısız, ikinci duruma yükselen Doğru Yol Partisi ise çok başarılı olarak görülüyor. Yüzde on barajını aşamayan Demokratik Sol Parti ile yüzde beş civarında oy toplayan Refah Partisi'nin başarılı olup olmadığı ise yoruma açık. Diğer partilerin bir varlık gösteremediği kabul ediliyor.

Seçim sonuçlarının, siyasal partilerin yönetiminde ve izledikleri siyasalarda değişikliklere yol açması beklenmekle birlikte, bu değişikliklerin şimdilik çok kapsamlı olacağına ilişkin belirtiler bulunmuyor. Yine de bir hüküm vermekte aceleci olmamak gerek, çünkü siyasal partiler seçimde elde ettikleri sonuçların ortaya çıkış nedenlerini yeterince çözümlemiş değiller. Yapılacak daha ayrıntılı değerlendirmeler sonunda daha kapsamlı değişikliklerin gerçekleşmesi beklenebilir. Bu değişikliklerin neler olabileceği üzerinde basınıımızda yaygın tartışmalar yapıлып yazılar yazıldığı için bunları yeniden tekrarlamamın yararı olduğundan emin değilim. Dolayısıyla, yazımda, basında üzerinde fazla durulmayan bir konuyu ele almak istiyorum: Ara seçimler siyasal geleceğimizi tahminde bize ne kadar yararlı olabilir?

Seçimlerin yapılan değerlendirmelerinde, bunların ara seçimler olduğu üzerinde yeterince durulmamıştır. Durulması önemlidir? Sanıyorum bu soruyu olumlu cevaplandırmamız gerekir.

Örneğin, aslında geniş olan seçim bölgeleri, ara seçimlerde dar bölgelere dönüşmektedir. Her bölgeden ancak tek aday gösterilbildiğinden, genel seçimlerden farklı ola-

rak, adayları siyasal partilerin merkez organları belirlemektedir. Genel seçimlerde birkaç isimden oluşan aday listeleri, o seçim bölgesinde her siyasal partiyi oluşturan güçlerin ve kişilerin arasında bir uyum sağlama çabasının eseridir. Aday sayısı bir kişiye indirgenince, yerel parti kadrolarının tatmin edici bulabileceği adaylar bulmak zorlaşmakta, parti içi çekişmeler daha büyük ağırlık kazanmaktadır. Kazanma şansı yüksek görülen siyasal partilerde aday belirlemekten kaynaklanan gerilimlerin daha yoğun olacağı, kırılganlıkların daha fazla olacağı, bundan doğacak kayıpların da daha çok olacağını söylemek mümkündür. Diğer bir deyimle, ara seçimin niteliğinden, ANAP ve SHP'nin, diğer partilere kıyasla daha zararlı çıkmış olmaları muhtemeldir.

Aslında geniş olan seçim bölgesinin, ara seçimde dar bölgeye dönüşmesinin bir diğer sonucu da, adayların kişiliklerinin, genel seçimlerle karşılaştırılınca çok daha büyük ölçüde sonucu etkilemesidir. Şüphesiz bu değişken seçime katılan her partinin lehine ya da aleyhine işleyebilir. Nitekim, Gaziantep'te ANAP'ın bu faktörden kazandığı, Manisa I ve II'de ise kaybettiği, SHP'nin de, benzer durumlarla karşılaştığı ileri sürülmektedir. Burada vurgulamak istediğim nokta, adayların kişiliğinin ara seçimde taşıdığı ağırlığın, seçmen tercihlerinde önemli saptamalara yol açabileceğidir. Dolayısıyla, ara seçimlerin sonuçlarını genel seçimlermiş gibi değerlendirmek bizi ciddi yanılgılara itebilir.

Ara seçimlerin bir diğer özelliği zamanlama ile ilgilidir. Ara seçimler iki genel seçimin ortalarına rastlamaktadır. Başka ülkelerde yapılan kamuoyu araştırmaları, iktidar partilerine yönelen seçmen desteğinin, genel seçimlerden bir süre sonra azalmaya başladığını, dönemin ortalarında en düşük düzeye ulaştığını, bir sonraki genel seçimler yaklaşırken yeniden yükseldiğini göster-

miştir. Türk seçmenin aynı kalıplar içinde davranıp davranmayacağını kestirmemiz mümkün değildir. Kaldı ki, siyasal partilerimizin ve parti sistemimizin henüz yerleşiklik kazanmamış olması, herhangi bir tahminde bulunmayı daha da güçleştirmektedir. Ancak, ara seçimlerden bir sonraki genel seçimlere ilişkin sonuçlar çıkarırken çok ihtiyatlı olmamız gerekmektedir.

Her zaman böyle olması gerekmemekle birlikte, geçirdiğimiz ara seçimlerin iktidar değişikliği ile sonuçlanmayacağı biliniyordu. Gerçi, açık milletvekilliklerinin tümünü iktidar partisi kaybetseydi, parlamento-daki sayısal üstünlüğüne rağmen siyasal açıdan iktidarını koruması herhalde güçleşecekti ama böyle bir sonuç ortaya çıkmamıştır. Seçmen oyunun iktidarı değiştirmeyeceğini önceden bildiği zaman, genel seçimlerde davranacağından farklı davranmakta mıdır? Sorunun yanıtını doğru verebilmek için görgül araştırmalar yapmamız gerekiyor. Gazetelerde rastlanan bazı açıklamalar, en azından, sorunun evet diye de yanıtlanabileceğini göstermektedir. Örneğin, bazı gözlemciler SHP'ye gitmesi beklenen oyların, bir yandan bu partiden duydukları hoşnutsuzluğu belirtmek, bir yandan iktidar partisinin durumunu sarsmak dürtüsüyle, DYP'ye gittiğini ileri sürmüşlerdir. Bu oyların sahibi seçmenler bir sonraki genel seçimde belki de çok farklı davranacaklardır.

1983'ten sonra getirilen değişikliklerle seçimlerde oyunu kullanmak zorunlu kılınmıştır. Böylece, Türkiye dünyada oy kullanmamayı yaptırımlara bağlayan az sayıda siyasal demokrasiden bir tanesi olmuştur. Oyunu kullanmaya zorlanmanın seçmen davranışını nasıl etkilediği iyi bilinmemektedir. Bununla birlikte, başka bilinenlerden yararlanarak bazı şeyler söylemek mümkündür. Bir seçimde oyunu belirli bir partiye vermiş seçmenlerden, o partinin eyleminden memnun olmayanların hepsi, karşılaştıkları

ilk fırsatta oyunu bir başka partiye kaydırmamakta, bir kısım seçmen kararsızlığa itilmekte, seçim günü evinde oturmayı tercih etmektedir. Evinde oturmasına izin verilmeyen seçmenin nasıl davranacağı konusunda ancak spekülasyon yapılabilir. Bir olasılık, bu durumdaki seçmenin, isteksiz de olsa, oyunu eski partisine vermesidir. Fakat aynı derecede güçlü bir olasılık da, oyunu bir protesto mahiyetinde başka bir partiye vermesidir. Hangi olasılık gerçekleşirse gerçekleşsin, seçmenin davranışında oyunu kullanmaya zorlanmaktan kaynaklanan bir sapma meydana gelmekte, bu ise, bu seçime bakarak, bir sonrakine ilişkin yorumda bulunmayı güçleştirmektedir.

Bilindiği gibi, hükümet geride bıraktığımız ara seçimlere özgü olmak üzere, yasalarda bazı değişiklikler yaparak, tüm siyasal partilerin bu seçimlere katılmasını kolaylaştırmıştır. Hatta, bir gazetecinin sırf yasanın zaafını sergilemek için parti kurduğu ve her gece televizyondan seçmene seslenme olanağı bulduğu hatırlardadır. Bir defalık uygulanan yasal çerçevenin oyları böldüğü, dağıttığı, belki de şu anda sezemediğimiz

başka etkileri olduğu muhakkaktır.

Son olarak, ara seçimlerin genel seçimlerden çok farklı bir ortamda cereyan ettiğini hatırlamakta yarar vardır. Örneğin iktidar partisinin seçim yapılan bölgeleri ödüllendirmek için harekete geçirebileceği olanaklar, bir genel seçimle kıyaslanamayacak kadar geniştir. Partilerin ulusal liderleri, milletvekilleri ve diğer ileri gelenleri bir genel seçimde mümkün olmayacak sıklıkta ve uzunlukta seçim bölgelerini ziyaret etmişler, oralarda kalmışlardır. Özetle, seçim bölgelerine ayrılan her türlü kaynak, genel seçimlerdekine oranla abartılmıştır, fazladır.

Buraya kadar yürüttüğüm çözümleme, ara seçimlerin yorumlanmasında ihtiyatlı davranmamız gerektiğine işaret ediyor. Buna ek olarak, her partinin seçim sonuçlarını da göz önünde bulundurarak, seçmen katındaki cazibesini korumaya ve artırmaya çalışacağını biliyoruz. Dolayısıyla, ANAP bitti, SHP eridi, DYP iktidar, DSP zafer yolunda gibi önermelerin, sağlam bir dayanağı yoktur. 1988 seçimlerinin sonucunu şimdiden kestirmekten çok, beklemek daha yerinde olacaktır.

28 Eylül ve Sonrası

Toktamış ATEŞ

Yazar, İ.Ü. İktisat Fakültesi öğretim üyelerindendir.
Profesör Ateş'in son yapıtı
«Cumhuriyet» (1986) adını taşıyor.

28 Eylül 1986 ara seçimleri, on vilayetten seçilecek on bir milletvekilinin belirlenmesinin çok ötesinde bir anlam kazandı. Aslında ANAP genel başkanı ve başbakan Turgut Özal, bize kalırsa bu görüntüyü özellikle körükledi. Zira tüm olumsuz koşullara karşın, devlet olanaklarına da dayanacak olan iyi bir propaganda ile seçimlerden başarıyla çıkabileceğini umuyordu. Ancak bu hesap tutmadı ve ara seçim yapılan illerde seçmenler oylarını önemli ölçüde iktidar partisinden esirgediler. Doğru Yol Partisi, % 32 oy alan ANAP'ın arkasından ikinci parti olarak % 23'ün üzerinde oy aldı. SHP ise toplayabildiği % 22,8 oyla üçüncü parti durumuna düştü. % 8,6 oy alan DSP dördüncü parti ve % 5,5 oy alan RP beşinci parti oldular. Bu seçimin sonuçlarının tahlili yapılırken iki yol izlenebilirdi. Ya fazla yorum gerektirmeyecek bir biçimde, geçmiş seçimlerle karşılaştırmalı olarak partiler incelenebilirdi, ya da analitik karşılaştırmalara hiç girişmeden partilerin durumları incelenebilirdi. Biz ikinci yolu yeğledik. Zira seçimleri izleyen gün ve haftalarda analitik karşılaştırmalar fazlasıyla yapıldı ve belki de bıktırdı. Ayrıca bu durumda gelecek ile ilgili beklentiler üzerinde daha fazla durmak da mümkün olabilirdi.

Bu koşullar altında önce tek tek partileri, durumlarını, aldıkları sonucun anlamı ve gelecekleriyle ilgili tahminlerimizi sergilemek; sonra da Türk Siyasal Yaşamının önmüzdeki yıllarda alabileceği biçim üzerinde durmak istiyoruz.

ANAP'ın Durumu ve Geleceği

12 Eylül'ün kendine özgü olağandışı koşullarında kurulan ANAP, diğer iki parti karşısında «sivil» bir izlenim bıraktığı için seçimlerden büyük bir başarı ile çıkmış ve tek başına iktidara gelmişti. Ancak bu başarıda «sivil olma» izlenimi; «dört eğilimi birleştirme» gibi barışçı yaklaşımlar; «halk dev-

let için değli, devlet halk içindir» gibi sloganların ve çok bilinçli bir kampanyanın yanı sıra, ANAP dışındaki bazı faktörlerin de çok önemli bir payı vardı. 1983 yazı başında barajı aşıp aşamama hesapları yapan Sayın Özal, DYP ve SODEP'in seçimlere girmesinin engellenmesi ve MDP'nin de hiç beklenmedik bir «veto» budaması yaşamasından sonra, iktidarın altın bir tepsi içinde kendisine sunulduğunu gördü. Seçimlerden en az iki hafta önce sonuç belli olmuştu. Bu bakımdan sonuçlar sürpriz olmadı, ama durum oldukça şaşırtıcı idi. ANAP «dört eğilimi birleştirme» sloganını 25 Mart 1984 Yerel Seçimlerinde de başarıyla kullandı. Bu kez seçimlere katılan SODEP, ANAP'ı soldan sıkıştırmak istedi. Fakat genel seçimlerden birkaç ay sonra ve hele yerel yönetimler söz konusu olduğu zaman; seçmenin tercihinin değişmesi ve iktidar partisi dışındaki partilere yönelmesi beklenemezdi. Ancak ANAP gene de biraz oy yitirdi.

25 Mart yerel seçimlerini izleyen dönemde Türkiye'de siyasal kutuplaşma başladı. Zaten demokratik bir düzende bundan daha doğal bir şey olamazdı. 12 Eylül'ün olağan dışı koşullarının ortaya çıkardığı iki parti beklenen kaderi yaşadılar ve dağıldılar. Eğer ANAP iktidarda olmasaydı, kuşkusuz aynı kaderi paylaşmak zorunda kalacaktı. HP, SODEP ile birleşerek Türk Siyasal Yaşamında SHP olarak yeni bir yer alırken; bir zamanlar kendini «iktidara mecbur» gören MDP'nin mirası kapanın elinde kaldı.

Bu dönemde ANAP artık «dört eğilimi birleştirme» sloganını terk etti. Her ne kadar ikbale ulaşmış olan kişileri yerlerinden oynatmak mümkün olmasa bile, eski eğilimlerden CHP ve AP'liler artık kendi kutuplarına doğru kayıyorlardı. ANAP içinde ise mücadele daha çok «Hareketçiler»le «Selametçiler» arasında yapılıyordu.

ANAP Genel Kongresinde Selametçi kanadın belirli bir ağırlık kazandığı gözlemlendi.

Fakat diğer eğilimler de varlıklarını sürdürmekte idiler. Özellikle Hareketçi kanat ANAP zırhı altında kazandığı yerel yönetim ağırlığını kolayına terk etmek niyetinde görünmüyordu.

Turgut Özal ara seçim kararı alırken belirli beklentiler içinde idi. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

— Her şeyden önce devlet olanaklarının akıtılmasıyla bir tür oyların satın alınacağı umuluyordu. Sayın başbakan «... Hizmet vaat ediyor, oy istiyoruz. Bunun nesi garip?» diyerek bu beklentisini dile getirmekten de çekinmiyordu. Kaldı ki, bu arada «...unutmayın, bu seçim iktidarı da değiştirmeyecek...» motifi yoğun bir biçimde kullanılıyordu. Bu silah seçim bölgelerinin bazılarında iyi işledi. Gaziantep, Burdur, Niğde gibi illerde seçmenler kısa dönemli çıkarlarını gözetererek oylarını ANAP'a verdiler.

— Özal'ın bir diğer beklentisi «istikrar» motifinin işlenmesinin ANAP lehine bir hava yaratacağı idi. Gerçekten Ankara ve İstanbul gibi büyük kentlerde bu propaganda kimilerinin hiç beklemediği oranda başarılı oldu. Anlaşılan büyük kentlerin halkı, 12 Eylül öncesinin acı hatıralarını unutmamıştı.

— Özal'ın bir başka beklentisi de, son anda yapılan bir yasa değişikliği ile seçimlere katılması sağlanan Ecevit'in SHP'nin oylarını bölmesi idi. Bu konu üzerinde SHP ve DSP'yi değerlendirirken genişliğine duracağız. Fakat şimdiden şu kadarını söyleyelim ki, bu beklenti de fazlasıyla doğru çıktı. Ve Ecevit SHP'ye, kendi aldığından çok daha fazlasını kaybettirdi.

ANAP tüm bu beklentilerin ışığı altında başarılı bir seçim sonucu umuyordu. Ancak ücretlilerin hoşnutsuzluğu ve tütün ekicisinin durumu, ANAP'ın planlarını altüst etti. Ve sonunda ANAP % 32'lerde kalarak, durumunu ciddi olarak sarstı.

Seçimi izleyen birkaç gün içinde DYP «erken seçim» beklentilerini dile getirdiyse

de, bunu ciddiye almak mümkün değildir. ANAP'ın parlamentodaki mutlak çoğunluğunu kırmak kolay değildir. Kaldı ki, ANAP'tan bazı kopmalar olsa bile, bunu kolaylıkla bağımsızlardan ve hatta diğer partilerden tamamlaması mümkün gibi görünmektedir. Ancak Turgut Özal 29 Eylül 1986'dan itibaren, hiçbir zaman eskisi kadar rahat ve huzurlu olamayacaktır. Zira yakın gelecekte bir genel seçim olmamasından ötürü ANAP'ın elinde çok güçlü silah ve olanaklar olmasına karşın; Türkiye'de belirli çevreler artık sağ içinde bir başka alternatifi de dikkate almak durumundadırlar. Ve artık Turgut Özal alternatifsiz olduğunu söyleyemeyecektir.

ANAP içindeki Selametçi kanadın ağır topları olan Keçeciler ve Pakdemirli'nin aldıkları ağır yenilgi parti içinde de karışıklığa yol açtı. Bu satırların yazıldığı sırada, devlet bakanı sayısını artıran yasa Meclisten geçmemiş ve yeni devlet bakanları belli olmamıştı. Ancak İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Bedrettin Dalan'ın yaptığı liberal beklentili çıkışı bireysel bir karşı çıkış olarak değerlendirmemek gerekir. Özal'ın ekonomik politikası salt orta sınıf ve dar gelirliiler arasında değil, toplumun yüksek gelir düzeylerinde de hoşnutsuzluklara yol açmaktadır. Aslında ekonomik politikanın bağımsız bir biçimde düzenlendiğine inanmaktayız. Fakat her şeye karşın IMF ve diğer uluslararası ekonomik örgütlenmeler karşısında belirli bir pazarlık marjının bulunduğu da mutlaklıdır. Ve her ne kadar son ara seçimlerini izleyen iki üç hafta içinde «zam fırtınası» fena halde esmeye başlamışsa da, ANAP'ın ekonomi politikasında kimi değişimler yapacağını tahmin edebiliriz. Aksi takdirde ANAP 1988'de 1983 yaz başındaki durumuna yeniden düşebilir.

SHP'nin Durumu ve Geleceği

12 Eylül sonrasında dağıtılan sol ve sos-

yal demokratların 6 Kasım seçimlerinde bir varlık göstermeleri kimi çevrelerce beklenmiyordu. Özellikle SODEP'in seçimlere katılması engellendikten sonra, o günlerin cılız Halkçı Parti'sinin ikinci parti olarak TBMM'ne girmesi, yukarda sözünü ettiğimiz çevrelerce şaşkınlıkla karşılandı. Ancak CHP'nin geleneksel % 30 alt sınırının bir yere kanalize olmasından daha doğal bir şey olamazdı.

Fakat seçimi izleyen günlerde SODEP hızla tabanını yaygınlaştırır ve örgütünü güçlendirirken, HP bunun çok gerisinde kalmıştı. Ve 25 Mart 1984 Yerel Seçimleri sonrasında HP'nin tabanının neredeyse tümüyle eridiği görüldü. Bu koşullar altında Necdet Calp'ın genel başkanlığı yürütmesi mümkün değildi. Nitekim yerini genel kongrede Aydın Güven Gürkan'a bırakmak zorunda kaldı.

Gürkan, Calp'ın bir türlü başaramadığı bir işi başararak; sosyal demokrat kesimdeki gücü ve etkisi her türlü tartışmanın üzerinde olan Bülent Ecevit'le diyaloga girmek istedi. Ancak biraz aşağıda DSP ile ilgili açıklamalarımızda değineceğimiz üzere burada başarı sağlayamadı. Bunun üzerine SODEP Genel Başkanı Erdal İnönü ile masaya oturdu. Ve iki genel başkan zoru başararak SODEP ve HP'yi yeni bir örgüt içinde birleştirdiler. Taraflardan birinin tartışmasız bir örgüt üstünlüğü, diğerinin ise büyük bir parlamento grubu vardı. Bu birleşme her iki taraf için de son derece kârlı görünüyordu. Ancak eski CHP içinde var olan ve Ecevit'i de bu kitleden uzaklaştıran hizipçilik, SHP içinde de varlığını sürdürüyordu.

Hizipçilik konusunda önce şunu vurgulamak gerekir ki, dünya üzerinde sosyal demokrat partilerin tümünde hizip vardır ve olması biraz da bu işin doğası gereğidir. Bu tür partilerin üye ve militan kadroları genellikle arayış içinde olan, eğitilmiş ve kendilerine göre çözümler getiren insanlardır. Uç partilerdeki sert disiplinin ya da sağ partiler-

deki itaatini, sosyal demokrasi partilerde bulunması beklenemez. Zaten bu nedenle sosyal demokratlar dünyanın her yerinde biraz da kendi bindikleri dalı kesen insanlara benzerler. Sosyal demokratların liderliğine sığınan kişiler, işte bu biraz da anlamsız hizipleri idare etmek, dengelemek durumundadır.

Erdal İnönü SHP'ye genel başkan olduktan sonra, hizipler üstünde kalarak denge kurma konusunda oldukça başarılı görüldü. Ancak hizipler arasında denge sağlanmaya çabalanırken, örgütlenme ve propaganda biraz ihmal edildi.

SHP'nin 28 Eylül'deki büyük başarısızlığının nedenleri araştırıldığında, her şeyden önce Sayın Özal'ın DSP'yi seçimlere sokmasının ardındaki beklentisinin önemli ölçüde gerçekleştiğini gözlüyoruz. DSP ile ilgili açıklamalarımızı yaparken de değineceğimiz üzere SHP'ye en büyük darbe Ecevit'ten gelmiştir. Ecevit'in SHP'ye verdiği zarar, kendi topladığı % 8,6'dan çok daha fazladır. Kimi yazarlarımız SHP ve DSP'nin aldıkları toplam oyun (% 22,8 ve % 8,6) CHP'nin geleceksel % 30 minimal tabanının üstünde olduğunu savunarak, ortada önemli bir fark olmadığını savunmaktadırlar ki; bu tümüyle yanlıştır. Zira antidemokratik koşullarda yapılan 6 Kasım 1983 seçimlerin de HP bu on ilimizde oyların % 31,6'sını toplamıştı ki, bu rakam bile 28 Eylül'de SHP ve DSP'nin topladığı % 31,4'ün az da olsa üzerindedir. 6 Kasım genel seçimlerine oranla çok daha demokratik bir ortamda yapılan 25 Mart 1984 Yerel Seçimlerinde ise, yerel seçimlerin iktidar partisine yönelik özgün koşulları altında olunmasına karşın SODEP % 32,8; HP ise % 9 oy toplayarak, birlikte hesapladığımızda % 41,8'e ulaşmışlardı. Yani neresinden bakılırsa bakılsın, seçim yapılan on ilde sol oylar çok gerilemiş ve sola oy veren her dört kişiden biri, bu kez başka seçenekler aramışlardır. Bu durumun nedenleri arasında salt SHP'den kaynaklanan kimi hu-

suslar da vardır ve bunlar üzerinde biraz aşağıda duracağız. Fakat bu durumun en büyük nedeni Bülent Ecevit'tir. (Sorumlu ya da kusurlu demiyorum.)

Bu seçim başarısızlığında SHP'nin bünyesinden kaynaklanan nedenleri düşündüğümüz zaman ilk akla gelen husus adayların saptanmasındaki kimi isabetsizlikler oluyor. Bunun ardında da elbette hiziplerin pay ve katkıları var. Bir başka önemli neden Genel Başkan İnönü'nün propaganda süresince yumuşak bir üslubu yeğlemesi olmuştur. DSP ile sürtüşmeye girmemek, belki olumlu bir karardı. Fakat ANAP'tan şikâyetçi olan kitleler, kendi söylemek istedikleri ve söyleyemedikleri şeyleri «haykıran» liderleri özlemişlerdi. Aslında 12 Eylül öncesinin çatışmalarını anımsatmayacak «yumuşak bir üslup» belki kimi kesimlerde daha olumlu karşılanmıştı. Fakat kararsız oylar, heyecanın peşinde gitmeyi yeğlediler. Ezilen, fukaralaşan, toplumda statü yitiren kitleler, bağıra çağıra hesap sorulmasını beklerken, İnönü'nün konuşmaları sanıyorum biraz fazla akademik kalmıştır.

Tüm bunların dışında SHP örgütünün iyi bir çalışma yaptığını söylemek de mümkün değildir. İstanbul'da kendi gözlemlerime dayanarak söyleyebilirim ki, eski CHP günlerinden tanıdığım «örgütlenme kurdu» SHP yönetimi, çok kötü bir sınav vermiştir. Zaten bu nedenle İstanbul'da oyların % 20,3'ünü alabilmiş, yani on üzerinden iki alarak sınıfta kalmışlardır.

28 Eylül Ara Seçimleri yukardan beri sıraladığımız tüm olumsuzluklara karşın, SHP açısından olumlu bir göstergenin de varlığı olmuştur. Gerçekten Türkiye'nin sosyal demokrat tabanı, eğiliminin Ecevit'e değil, SHP'ye olduğunu; bir başka deyişle «kişilerin» değil, «örgütün» önemli olduğunu göstermiştir.

Seçimi izleyen günlerde Erdal İnönü'nün genel başkanlıktan istifa etmek istemesi, bir

şövalyelik midir, bir gösteri midir, bilemeyiz. Ancak SHP yönetiminin sağduyulu davranarak bunu reddetmesi, sanıyorum SHP'nin geleceği açısından olumlu olmuştur. Zira görebildiğimiz kadarıyla SHP içinde İnönü kadar «hizipler üstü» denge sağlayacak bir başka isim yoktur. Ve eğer hiziplerden biri yönetimi tam anlamıyla ele geçirirse, SHP kaçınılmaz olarak dağılır.

DSP'nin Durumu ve Geleceği

DSP «tabandan tavana» kurulmuş olmanın iddiasında bulunurken, en akılsız gözlemciler bile; bu partinin tabandan değil, tavadan kurulduğunu, hatta her şeyin zirvedeki tek kişinin arzu, dilek ve direktiflerine göre ayarlandığını bilmektedirler. Böylesine bir merkeziyetçilik 20. yüzyılda örneklerini fazlasıyla bulduğumuz sağ ve sol otoriter partilerde bile görülmemiştir. Hâl böyle iken, hâlâ «taban-tavan» tartışmalarına girmek bile, başlıbaşına sağlıklı bir tutumdur.

Bülent Ecevit Türk sosyal demokrasisine damgasını vurmuş ve büyük kitleleri sol adına ilk kez harekete geçirebilmiş çok büyük bir liderdir. Ancak büyük heyecanlarla ve umutlarla kendisine bağlanan kitlelerin beklentilerini karşılayamamış ve 12 Eylül 1980 sabahını «muhalafet lideri» sıfatıyla karşılamıştır.

Biz bu yazı çerçevesinde Sayın Ecevit'in geçmişinin eleştirisine girişmek niyetinde değiliz. Hatta kimi arkadaşlarımızın aksine Ecevit'in geçmişinde fazla eleştirilecek bir şey bulduğumu da söyleyemem. Yakın tarihimizde gördüğüm iki önemli hatasından biri Kıbrıs çıkartması sonrasında MSP ile yapmış olduğu koalisyonu bozarak 1. MC hükümetine olanak tanınması; ikinci hatası da 1977 Seçimleri sonrasında daha dereyi görmeden paçayı sıvaması ve kesin seçim so-

nuçları gelmeden, çoğunluğunu ilan etmesidir. Kimilerinin aradan on yıl geçtikten sonra «malzeme yaptıkları» 11'ler harekâtı son derece önemli ve gerekli bir manevra idi. Eğer 2. MC yıkılmasaydı, bu satırların yazarının da, bunları okuyacak olanların çoğunluğunun da encamlarını merak ederdim doğrusu. Eh, eğer birilerini satın alacaksınız, satın almak zorundaysanız; «erdemlileri», dürüstleri» ve «ilkelileri» satın alamazdınız herhalde.

Sayın Ecevit'in 12 Eylül sonrasındaki tutumunda da eleştirilecek bir şey göremiyoruz. Başkanlıktan istifa etmek ve kendisini çok üzen hizipli bir örgütle göbek bağına kesmek, elbette Sayın Ecevit'in de hakkıydı. Bu bakımdan kendini aramak isteyenlere olumsuz yanıtlar vermenin de eleştirilecek bir yanı yoktur. Eski bünyesel hastalıkları taşıyan yeni örgütlere itibar etmemek de eleştirilecek bir şey değildir. Sayın Ecevit'in de herkes kadar demokratik hakkı vardır ve buna saygı göstermek gerekir. Fakat 1980-1984 dönemi açısından bir «garip» durum vardır ki açıklanması kolay olmamaktadır. Bülent Ecevit bu dönemde sürekli yargılanır ve konforu eksik olmasa bile, birkaç kez hapse konulurken; istediği zaman pasaportunu almış ve elini kolunu sallaya sallaya yurt dışına gidebilmiş ve siyasal sayılabilecek toplantılara katılmıştır. 12 Eylül yönetimine «ödün vermeyen» bir siyasetçiye, 12 Eylül yönetiminin sürekli «pasaport vermesi» açıklanması oldukça zor bir durumdur.

Aslında biz Bülent Ecevit'in partisini çok merkezi bir biçimde kurmasında da eleştirilecek bir şey görmemekteyiz. İsteyen, istediği biçimde partisini kurar; giren girer, destekleyen destekler. Siyasal partiler siyasal iktidarı almak için oluşturulan örgütler olduklarına göre, Ecevit'in, Özal'ın kendisine sunduğu olanaktan yararlanmak istemesi de son derece doğaldır. Özal'ın beklentisi baş-

ka, Ecevit'in beklentisi başka olabilir. Zaten eğer Sayın Ecevit SHP'yi pek sevse, ayrı bir parti kurmaz, SHP'yi desteklerdi. Fakat tüm bunlar bir yana DSP'nin seçim taktikleri ve propaganda üslubu Bülent Ecevit'e ve geçmişine hiç yakışmayacak bir «seviyede» olmuştur. Ve DSP Genel Başkanı Rahşan Ecevit ne kadar umutlu olmayan çabalarsa çabalasın, yakın tarihimizin Ecevit efanesi, gene Bülent Ecevit tarafından noktalanmış ve ilerici, solcu Türk demokratlarının gönlündeki zirvede kendine ayrılan koltuk, bir başka kötü koltuk uğruna reddedilmiştir.

Bülent Ecevit'in önlenebilir düşüşü 27 Mayıs'ı karşısına almakla başladı. Daha sonra Celal Bayar'ın ölümü üzerine verilen demeçlerle sürdü. Ve en ileri noktasına seçim kampanyası sırasındaki kaba popülizm çerçevesinde yürütülen «aydın düşmanlığı», «din yaklaşımı» ile ulaştı. 12 Eylül öncesindeki terör konusunda elleri en az Sayın Ecevit kadar temiz yüzlerce, binlerce insan yıllar boyu hapislerde çürür, insafsız işkencelere göğüs gererken, maddi ve manevi pek çok şeylerini yitirirken; Ecevit'in kendini mağdur göstermeye ve bunu oya dönüştürmeye çabalaması, soldaki karşıtlarına karşı silah olarak kullanmak istemesi, en basit deyişi ile ayıp oldu. SHP'deki eski HP milletvekillerini «icazetli», DSP'deki eski HP milletvekillerini «icazetsiz» görmesi ise ayıbın da ötesinde gülünçtü. İktidardan çok muhalefete, sağdan çok sola yüklenen bir sol partinin nereye kadar gidebileceği 12 Eylül öncesi Türk Siyasal Yaşamı incelenirse açıkça görülür. Sanıyoruz DSP'de bir tavır değişikliği olmazsa, DSP bu kadarı paylaşmak zorunda kalacaktır.

Ve bir zamanların «umudunun» konuşmaları sol içinde bilinç eksikliği gösteren grupların soldan uzaklaşmasına neden oldu. Turgut Özal'ın planı bir ölçüde tutmuştu. Fakat oylar ANAP'a değil, bir başka partiye,

DYP'ye, kaymıştı. Bu da Özal'ı en çok korkutan husus idi.

DYP ve Demirel

Doğru Yol Partisi son ara seçimlerinde aldığı oylar bakımından günümüz Türkiye'sinin ikinci partisidir. Fakat biz bu analizimizde oy oranına göre bir sıralama yapmadığımız için DYP'yi SHP ve DSP'den sonra ele alıyoruz.

DYP konusunda öncelikle şunu vurgulamak gerekir ki, DYP tartışmasız bir biçimde AP'nin devamıdır. Eğer 6 Kasım seçimleri öncesinde kurulan Büyük Türkiye Partisi kapatılmasaydı, DYP de olmayacak ve bugün DYP'yi destekleyen kitleler BTP'yi destekleyeceklerdi. Eğer DYP de kapatılmasaydı, aynı kitle bir başka parti içinde örgütlenecekti. Zira bu örgütün arkasında bir isim durmaktadır: Süleyman Demirel.

DYP konusunda sağlıklı bir analiz yapabilmek için önce şu sorunun yanıtının verilmesi gerekir: 1982 Anayasasının oylanması sırasında eski kitlesini yönlendiremeyen Süleyman Demirel bugün nasıl böylesine güçlenmiştir ve 25 Mart 1984 Yerel Seçimlerinde söz konusu on ilde oyların ancak % 13'ünü alan DYP bu oy oranını % 23,5'e yükseltmiştir?

Önce sorunun birinci kısmını yanıtlamak istersek Süleyman Demirel'in eski örgütünün nabzını bir an için bile olsa bırakmadığına dikkat etmek gerekir. Güniz Sokak merkezli haberleşme örgütü en karanlık günlerde bile işlemiştir. Ancak bize kalırsa Sayın Demirel'in başarısının kökeninde, Sayın Özal'ın başarısızlığı yatmaktadır. Gerçekten ANAP iktidarının uyguladığı iktisat politikası, toplumdaki gelir dağılımını alt üst etmiş ve geniş kitlelerin sofrasındaki ekmeği küçülmüştür. Toplumdaki kıt kay-

nakların adaletsiz bir biçimde dağılımı, sağ kitleyi bir kurtarıcı aramaya itmiştir. O kurtarıcı ise zaten hazır. Bir zamanlar ekmeğini büyüten Demirel gene meydandadır. Son seçimlerde DYP'nin ısrarla işlediği «kurtarıcılık» ve «babalık» temaları, çok dikkate değer temalardır. Ve bu arada devlet olanakları ufak bir kesime sonuna dek açılırken, Sayın Özal «devlet baba değildir» demektedir. Bu durum elbette Demirel'in ekmeğine yağ sürmektedir ve sürmeye devam edecektir.

DYP'nin örgüt olarak 1984 Yerel Seçimlerindeki başarısızlığı ve 1986'daki başarısının nedenleri düşünüldüğünde; bunu eski genel başkan Yıldırım Avcı ile yeni genel başkan Hüsamettin Cindoruk arasındaki farka bağlamak Sayın Avcı'ya haksızlık olur. 1984 seçimleri bir yerel seçimdi. Yerel seçimlerde genel eğilim iktidar partisine yönelik olur. Çünkü ortada acilen yapılması gereken hizmetler vardır ve iktidar partisine üye olan yerel yöneticilerin bu sorunları çözmeleleri çok daha kolaydır. Ayrıca o dönemde dört eğilimi birleştiren ANAP'ın umutlu imajı henüz sarsılmamıştı. Kitle henüz ANAP konusunda oyunu vermemişti ve istikrar istiyordu.

Ancak Türkiye'de egemen çevreler ANAP'ın alternatifsiz kalmasından da fazla hoşnut değillerdi. MDP'de hiç umut kalmayınca, bu kez DYP çerçevesinde bir alternatif oluşturma çabasına giriştiler. Fakat DYP bir noktada Sayın Demirel'den gelen «antimitarist bir misyon» savunuyordu. DYP Büyük Kongresinde bu misyonun takipçisi Sayın Cindoruk karşısına çıkan Mehmet Yazar, aslında bu alternatif arayışının temsilcisiydi. Ancak Demirel'le aradığı diyalogu bir türlü kuramayan Yazar, kurultayda ezici bir yenilgi aldı ve kurultayı «menfaat değil, misyon» diye ortaya çıkan Cindoruk kazandı.

DYP Kurultayını izleyen dönemde bir yandan ANAP'ın ekonomik politikasının

olumsuz sonuçları kitleleri hoşnutsuzluğa iterken, bir yandan da 12 Eylül 1980 öncesi-nin korkutucu günleri unutulmaya başlanmıştı.

Seçim öncesi haberlerden edinebildiğimiz izlenime göre Sayın Demirel seçimlere fazla asılmak niyetinde görünmüyordu. Zaten DYP'yi ANAP karşısına doğrudan çıkartmıyor, ANAP oylarının yüzde otuz beşin altına çekilmesini istiyordu. Kendine oy istemesi zaten yasal olarak mümkün değildi. Sanıyorum o dönemde Demirel, SHP'nin oy oranını artırmasını düşünüyordu. Ancak DSP'nin yarattığı olumsuz havayı çok kısa sürede sezecek ve önceden düşünülmeyen halde, seçimlere DYP adına şiddetle asılacaktır. Ve sonuçta DYP oyların % 23,5'ini toplayacak ve dört milletvekilliği kazanacaktır.

DYP'nin bu başarısı Demirel'in olduğu kadar örgütün de başarısıdır. Zira nasıl Demirel örgütünün nabzını elinden hiç bırakmadıysa, örgüt de seçmenlerinin nabzını sürekli elinde tutmaya çalışmıştır. Ve DYP'nin aldığı % 23,5 oy, aslında rakamsal ağırlığından çok daha önemlidir. Zira artık Sayın Özal ve ANAP için «sağ»da bir alternatif vardır ve bu onlar açısından çok daha korkutucudur. Zira yaşama geçirilme olasılığı çok daha güçlü ve kolaydır.

Diğer Partiler

Seçimlere katılanlar arasında MÇP ve RP dışındaki partiler tabela partisi olmaktan başka bir şey değillerdir. Bu bakımdan kısaca da olsa bu iki parti üzerinde durmakla yetinebiliriz.

Aslında Selametçi ve Hareketçi kanatlardan oluşan ANAP iktidarı karşısında Selametçilerden oluşan RP ve Hareketçilerden oluşan MÇP'nin çıkması ilginçtir. Yürütülen propagandaya ve alınan sonuçlara baktığımız zaman özellikle MÇP'nin seçimlere hiç

asılmadığını ve «potansiyel bir yedek» olarak varlığını sürdürmek niyetinde olduğunu düşünüyoruz. Gerçekten MÇP seçimlere asılmış olsaydı MHP eski başkanı Sayın Türkeş İstanbul'a geldiği zaman sadece birkaç bin kişiye seslenmezdi.

RP'nin durumuna baktığımız zaman, ANAP içinde kalan arkadaşlarıyla yollarının önemli ölçüde ayrıldığını görüyoruz. Ancak ANAP içinde kalan Selametçilerin kitle üzerinde ne denli etkili olduklarını anlayabilmemiz ancak önümüzdeki yıllarda yapılacak bir genel seçimden sonra mümkün olacaktır.

Sonuç

Türk Siyasal Yaşamının önümüzdeki günleri ciddi gelişmelere gebe dir. Gerek sağ içinde ve gerekse sol içinde önemli hesaplaşmalar olacaktır. Süleyman Demirel'in akılcılık ve pragmatizmini düşünen kimi meslektaşlarımız, Demokratik Parti örneğini de vererek Sayın Özal'la Demirel arasında çözülemeyecek bir sorun bulunmadığını ve koşullar gerektirdiği zaman birleşebileceklerini savunmaktadırlar. Biz böyle düşünmüyoruz. Zira kavga «misyon-menfaat» kavgasıdır ve Demirel oldukça bilenmiş görünmektedir. Eğer ANAP çözülürse MÇP ve RP Türk siyasal yelpazesindeki yerlerini daha güçlü bir biçimde alacaklardır.

SHP ile DSP arasında üst düzeyde bir yakınlaşma olasılığı yoktur. Sol seçmenin kime itibar ettiği de aşağı yukarı belli olmuştur. Fakat Sayın Ecevit'in duygusal yaklaşımı Türk sosyal demokrasisine zarar vermeye devam edecektir. SHP'nin solunda bir parti oluşturma çabalarının sonuç getirici olacağını düşünüyoruz. Ancak böylesi yüksek bir barajla; bu parti ya da partilerin baraj aşmalarını düşünmek şimdilik mümkün değildir. Bu bakımdan bu oyların da SHP'ye akacağını düşünebiliriz.

Ancak her şeye rağmen demokrasi yollarını sarmaktadır ve her şeye rağmen geçmişten dersler de alınmıştır ve alınacaktır.

Ara Seçimlerin Düşündürdükleri

Cemil OKTAY

Dr. Oktay İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesinde
öğretim üyesidir.

Olağan koşullar çerçevesinde işleyen herhangi bir demokraside —eğer parlamenter sandalye sayısı kıl payı dengelerle dağılmamışsa— ara seçimler, sıradan bir olay olmaktan öteye geçmez. Oysa ülkemizde, 28 Eylül Ara Seçimleri aşırı bir ilgi gördü. Şimdiden gözlenebildiği gibi oldukça önemli sonuçlar da doğurdu. Bunun nedeni açıktır ve herkes tarafından iyi bilinmektedir. Türkiye, 6 Kasım'da seçim yapmamış, yapar gibi görünmüştü. Yapay önlemlerle ve toplumun hafızasını yok sayan bir yaklaşımın sonucunda, ortaya seçmenin nabzını tutamayacak nitelikte bir meclis çıktı. Nitekim, 25 Mart'ta yapılan ilk yerel seçimler göstermiştir ki, seçmen, hiç değilse muhalefet partileri açısından Meclis'le aynı paralelde değildir. Seçmen-meclis arasındaki bu kopukluğa, ara seçimler bir de iktidar grubunu ekledi.

İlk kez yerel seçimlerde ortaya çıkan seçmen eğilimleri ve Meclis dengesizliğinin gözle görünür sonucu, TBMM içindeki milletvekili dalgalanmaları oldu. Yeni partiler kuruldu, ANAP dışında 6 Kasım partileri ise siyasal hayattan silinip gittiler. Ara seçim sonuçlarına göre ANAP'ın da eriyip gideceğini söylemek şimdilik mümkün görünmüyor. Ne var ki, iktidar partisi, artık eskisi gibi seçmen desteğine sahip değildir ve 6 Kasım'ın yapay kurallardan oluşan çerçevesini zorlayan bir rakiple karşı karşıya gelmiştir. 28 Eylül Ara Seçimleri'nin gündeme getirdiği bu DYP faktörü önümüzdeki aylarda herhalde Türk siyasal hayatının ileriye yönelik olaylarında önemli bir rol oynayacaktır. Bu rolün, rejimi sivilleştirilmesi yönünde işleyeceği şimdiden görülebiliyor. Türkiye'nin böylesi bir gelişmeye ihtiyacı olmadığını, 6 Kasım kuralları ve 82 Anayasası'nın dar kalıpları içinde sivilleşme işinin çözüleceğini her hâlde söyleyemeyiz. Sanırım seçmen de böyle bir işaret vermiştir.

Demek oluyor ki, 6 Kasım'dan bu yana ne zaman seçim olmuşsa, seçim sonuçları,

her defasında biraz daha açık bir biçimde bugünkü Meclisin seçmen eğilimlerini yansıtmadığı gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Seçmenin güdümlü bir çerçevede oluşturulan Meclis'ten uzaklaşma arayışı içinde bulunduğunu söylemek gerekiyor. Dahası, seçmen, Anayasa'ya dört yıl önce verdiği «evet» oylarından da kaçış halindedir. Yoksa, Anayasa ve 6 Kasım'ın güdümlü seçimleriyle sorunu olduğunu açıkça ilân eden siyasi partilerin seçmen katında gördüğü büyük ilgiyi başka nasıl açıklayabiliriz?

Seçmen, tepeden inme bir üslûpla hazırlanan Anayasa'ya önce % 92 çoğunlukla «evet» dedi. Bu oylama tek yönlü, tartışma kapılarının tamamen kapalı tutulduğu bir ortamda cereyan etmişti. Bir başka yazıda, Burdeau'ya atfen belirttiğimiz gibi, Sezarvari bir yöntemle ve plebisit havasında yapılan bu tür oylamalarda, halkın neye «evet», neye «hayır» dediği açıklık kazanamazdı. (Türk Anayasacılığında Kurucu İktidar Sorunu, Yeni Gündem Demokrasilerde Eki No. 9). Nitekim, seçmen, Anayasa Referandumu'ndan bu yana, o gün için «hayır» diye düşünüp de zorunluluk halinde nelere «evet» dediğini zamanla ve fırsatını buldukça açıklamaktadır.

Seçmenin önüne ilk fırsat 6 Kasım Seçimleri'nde çıktı. Bu seçimler, Anayasa Referandumu'nun ortamına ve koşullarına göre çok daha serbest olmalarına karşın, gerçek anlamda bir seçim de değildi. Rejim vesayet altındaydı ve seçmenin karşısına çıkan partiler vesayet makamından onay almışlardı. Seçmenin tercihini «onaylanmış» üç partiden onay makamına en uzak olma görünümünü veren parti lehinde kullanması ilginçtir. Ancak ANAP, iktidar olduğu andan itibaren bu görüntüsünden çok, ekonomiye ilişkin görüşlerini vurgulamayı yeğledi. Bunun nedeni, ANAP'ın iktidar partisi olmasıyla ilgilidir. İktidar partisi olarak rejimin sivilleştirilmesi yönünde gayret sarf etmesi, ik-

tidar çemberinin içine hapsolan ANAP için eşyanın tabiatına aykırı düşen bir şeydi. Gerçekten de ANAP, iktidara yerleşmesinden sonra sivilleşme ve rejimin açılması sorunlarına hiç bir zaman ciddiyetle eğilmemiştir. Oysa, 6 Kasım Seçimleri'ni izleyen dönemde, Türk siyasal hayatının önündeki asıl sorun ekonomi değil; sistemin açılması ve demokratlaştırılması sorunuydu. ANAP'ın derinde yatan özlemi, hep «ekonomiyi halledelim; demokrasi sorunu kendiliğinden halledilir» yolunda olmuştur. Böyle bir yaklaşım, ekonominin siyasal alanı belirlediği temel yargısından yola çıkıyordu ve özünde determinist bir düşünce yapısının ürünüydü. Ayrıca daha başlangıçta başarısız kalmaya mahkûm bir siyasal programdı. Zira çözüme kavuşturulan her ekonomik sorunun yeni yeni sorunlar yaratması kaçınılmaz bir olgudur. Bu açıdan bakıldığında, gelişen bir ekonomik bünye daha az sorun değil, daha çok sorun demektir. Dolayısıyla ekonomik sorunların bir kereye özgü çözümü söz konusu olamaz.

O hale asıl sorun, sorunların çözülüp çözülmemesi değildir. İster ekonomiyi, ister siyasal ilgilendirsin, tüm sorunların nasıl çözüleceği, başka bir deyişle ekonomik ve toplumsal alanların üslûbunun ne olacağıdır. Üslûp kapalı bir rejimin üslûbu mu, ya da açık bir rejimin üslûbu mu olacaktır? Bu soru, Türk siyasal hayatında bugün sorulmuş bir soru değildir. Ancak, 82 Anayasası ve 6 Kasım Seçimleri soruyu acil hale getirmiştir; güncelleştirmiştir. Ara seçimler ise, soruyu açıkça tartışma fırsatını yaratmıştır. Böylesine önemli bir soruya yanıt verme işinde ANAP ve SHP'nin pek tutuk, DYP'nin ise pek atak davrandığı görüldü. Neden?

ANAP'ın demokratlaşma sorununu ekonominin belirleyiciliğine bıraktığı yerde, SHP bunu iktidar olmaya bağladı. Türk siyasal hayatına doğduğu günden beri, SHP'nin tek tek her olay karşısındaki tutumu incelendi-

ğinde bu yaklaşımı açıkça görülebiliyor. SHP, sürekli «demokrasi katalogu» hazırladı ve bu «katalogu» iktidar olduğunda yaşama geçireceğini vurguladı. SHP'ye göre, kendisi iktidar olduğu zaman rejimin demokratlaşması da sağlanacaktı. Böylelikle, rejim sorunu iktidarda olmaya bağlanıyordu. SHP gibi sosyal demokrat etiketli bir partinin rejim sorununu iktidar beklentisine bağlaması, üzerinde çok ciddi düşünülmesi gereken bir husustur. SHP'nin bu tutumu, bir dereceye kadar DSP ile aralarındaki anlaşmazlığı da açıklar.

DYP ise, rejimi açma sorununu iktidar olma aşamasına ertelemeksizin doğrudan doğruya gündeme getirdi. Kurulduğu andan itibaren DYP'ye göre, Türkiye'nin birinci sorunu «icazetli demokrasi»ye «hayır» denilmesiydi. DYP'nin bu siyasetini belirlemede, sanırım en çok doğal liderinin konumu etkili olmuştur.

«Demirel'in demokrasi tutkusu, kendi sorunuyla sınırlıdır» yolundaki yorumlar, demokrasinin ne olduğu konusunda dehşetli bir yanlışlığın içine düşmektedirler. Öncelikle belirtelim ki, böyle düşünmek bir niyet yargılamasıdır. Dolayısıyla siyasal yaşamı bağlamaz. Hele hukuku hiç bağlamaz. Kaldı ki, Demirel'e atfedilen art düşünce doğru da olmayabilir. Doğru olmaması da çok muhtemeldir. İtiraf etmeliyim ki, doğru olmasını yeğlerdim. «Niye doğru olması yeğlenecek bir şeydir?» denilecek olursa, bunun yanıtı açıktır: Çünkü, demokrasinin altruist bir etikle yakından uzaktan ilgisi yoktur. Demokrasi, dünyanın hiç bir ülkesinde diğer-kâm etik kaygılar üzerine temellendirilmiş apriori programlarla gerçekleşmemiştir. Öylesi daha çok totaliter ve otoriter rejimlerin işidir. «Başkası»nı düşünen «Ben»le de-

mokراسi olmaz; demokrasinin temelinde «Ben» ve «Ben»in çıkarları yatar. Demokrasi ve hukuk devleti de, birçok «Ben»in sahip olduğu güvencenin adıdır. Nitekim, hukuki planda Demirel'in kendisi bunu «vatan-daşın seçme hakkı kısıtlanmıştır» diye açıkça ifade de ediyor.

Aynı mantık, üniversitede işini sürdürmesi önlenmemiş öğretim üyesi için de, sendikasının kapısına kilit vurulmamış olan sendikacı için de geçerlidir. Örneğin üniversiteden bir öğretim üyesinin uzaklaştırılması, yalnızca uzaklaştırılan öğretim üyesiyle sınırlı bir sorun değildir. Bugün kürsüsünde rahat oturan profesörün de yarın oradan uzaklaştırılabileceği olasılığını gündeme getirdiği için bütün bir üniversitenin sorunudur. Bilimsel özgürlük açısından da —kimse kuşku duymasın— dışarda olan içerde olan dan daha az zincire sahiptir.

Kısacası, şunu belirtmek istiyoruz ki, herkesin «Ben»i ile ilgili sorununu gündeme getirmesi, sonuçta bütün bir toplumun özgürlük programını ortaya çıkartır. Bu program, belki çok «yüksek düzeyde» ve fanilerin anlayamayacağı türden «idealler»in bir program değildir ama, her maddesinin toplum katlarında ciddi sahiplenildiği, dolayısıyla açık rejimin güvencesi bir programdır.

Nitekim DYP, çok somut ve özgül olaylardan yola çıkarak geliştirdiği muhalefeti-nin sonucunda, rejimi açma konusunda en temel aktörlerden biri haline gelmiştir. Önümüzdeki aylarda, diğer partiler, yarışı kaybetmemek için büyük bir olasılıkla benzer siyasetlere yöneleceklerdir. Hangisi kazanırsa kazansın, önemli olan yarışın, önünde sonunda sistemi açmakla noktalanacağı gerçeğidir.

1986 Ara Seçimleri : Gözlemler ve Düşünceler

Nihal KARA
Günay Göksu ÖZDOĞAN

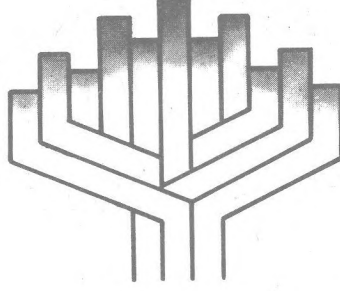
Nihal Kara, M.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim üyesidir.
Günay Göksu Özdoğan, aynı fakültenin Uluslararası
İlişkiler Bölümünde Araştırma görevlisidir.

Giriş

28 Eylül 1986 ara seçimleri yalnızca on ilde (on bir seçim çevresi) yapılmış olmasına karşın kamuoyunda bir genel seçim kadar ilgi gördü. Oysa seçim sonuçlarının iktidar-muhalefet ilişkisini tersyüz etme olasılığı olmadığı gibi, parlamentodaki aritmetik dengeyi de doğrudan değiştirmesi söz konusu değildi. Ancak bu seçimler gerek katılan partilerin özellikleri, gerekse de 1980 sonrası yeni kurulmuş bir partinin iktidar döneminin (1983-1986) ilk sınavı olması açısından ayrı bir önem taşımaktaydı.

Seçime katılan partilerden Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) 1983'ün Halkçı Parti'siyle (HP) Sosyal Demokratik Parti'nin (SODEP) birleşmesinden sonra yeni bir liderle eski Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) seçmesine yönelirken, aynı amaçla hareket eden Demokratik Sol Parti (DSP) ve dolaylı bir biçimde de CHP lideriyle rekabete girmiş oluyordu. DSP gibi 12 Eylül döneminin siyasal parti ve liderlerine getirdiği yasaklara karşı mücadele eden Doğru Yol Partisi (DYP), Refah Partisi (RP) ve Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) de bu seçim sonuçlarını önemli bir gösterge olarak kabul edecekti. DYP /ANAP (Anavatan Partisi) çekişmesi merkez-sağ oyların hareketi açısından izlenirken, seçime katılan radikal sağ partilerin gücü de ayrı bir merak konusu olmaktaydı. Bir başka deyişle sağdaki oy dağılımı ANAP'ın tek başına sağ yelpazeye ne kadar hâkim olduğuna işaret edecekti. Bunun yanı sıra 1986 ara seçim soldaki seçmenin ANAP iktidarına gösterdiği tepkinin bir ölçümü sayılırken, sol blok içindeki bölünmenin seçmen tabanında nasıl yansıdığına da ışık tutacaktı.

Kısaca bu seçim Türkiye genelinin ancak bir kısmını yansıtmakla birlikte, 1980 sonrasında düzenlemeleri ve yasaklarıyla ANAP'ın 1980 öncesi seçmen tabanı/parti

50 Yıldır Sigortacıyız

Tecrübeliyiz, Güçlüyüz

Sigortacılık; güçlü, güvenilir ve tecrübeli olmayı gerektirir.
Ankara Sigorta, bu üç özelliği kendinde birleştiren Sigortacıdır.

Üç büyük kuruluş;

Türkiye İş Bankası, Etibank ve Türk Ticaret Bankası

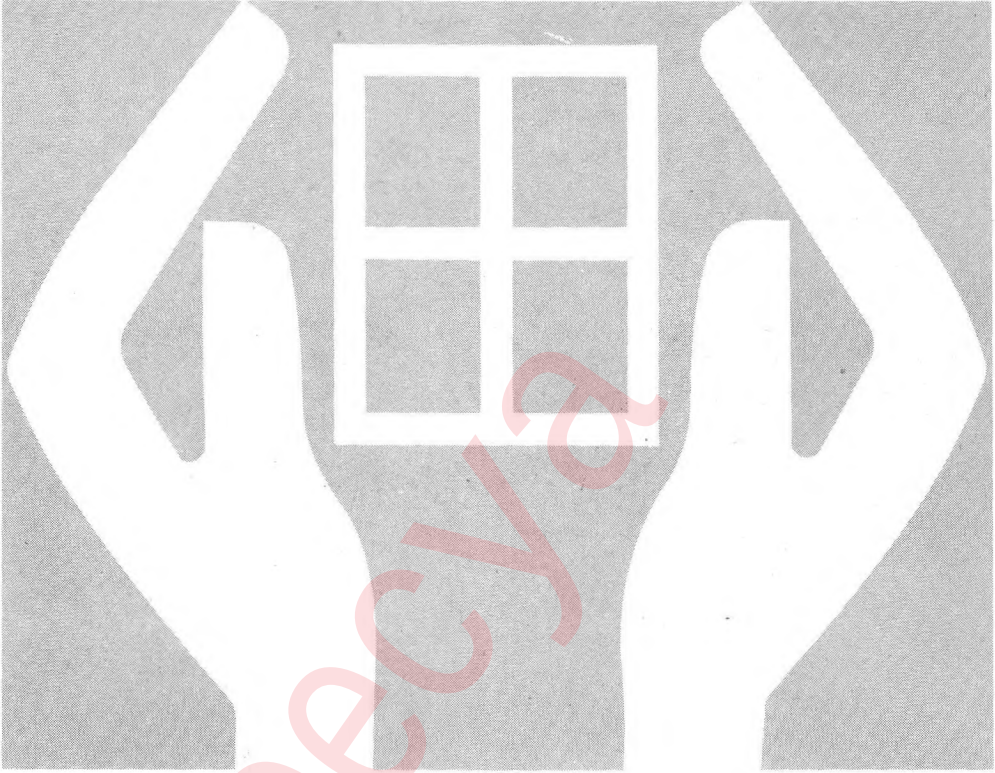
Ankara Sigorta'nın ortağıdır, gücüdür.

50 yıldır, Ülkemizin önemli yatırımlarının bir çoğunun
sigortasını üstlenerek oluşturduğu zengin sigortacılık tecrübesiyle,
Ankara Sigorta güvenerek çalışabileceğiniz sigortacınızdır.

ANKARA SIGORTA
"Sağlam Sigorta"

Genel Merkez: Bankalar Cad. No:80 Karaköy/İstanbul
Tel: 143 13 85 (5 hat) Telex: 24394 ASUR TR.

Enerji tasarrufu pencereden başlar, yurda yayılır.

Isıcam'la başlasın yakıt tasarrufu.

Isıcam'la yayılsın yurda.

Isıcam bir tasarruf sembolüdür.

Az yakıtla iyi ısıtmanın pencerelerdeki formülüdür.

Isıcam'lı pencerelerden ısı dışarı kaçamaz,
soğuk içeri geçemez.

Hem paradan, hem de ısıdan yana
kazançlı çıkarsınız.

Isıcam®

"çift camlı pencere sistemleri"

Cam Pazarlama A.Ş.

Büyükdere Caddesi Beytem Han Kat 4-8

Şişli, İstanbul Telefon: 146 11 30

ilişkisi ve siyasal kutuplaşmayı hangi yönde ve ne ölçüde etkilemiş olabileceğine somut bir ön yanıt özelliği taşımaktaydı. Aynı yanıtın ANAP'ın başarısı üzerine yapılan tartışmalara da bir ölçüde açıklık getirmesi bekleniyordu. Seçim yapılan yörelerin özellikleri ve farklılıkları büyük kent, büyük kent çevresi, gelişmiş tarım merkezleri, az gelişmiş kırsal alan — ANAP iktidarının değişik açılardan değerlendirilmesine olanak sağlama-sıyla da seçimin görece önemini arttırmış oluyordu. Ayrıca seçim yapılan bu iller ve çevrelerinin Türkiye genelini temsil niteliği de oldukça güçlüydü. (1983 seçimlerinde ANAP, HP ve MDP'nin 11 seçim çevresi ortalamaları —sırasıyla % 44.29, % 30.76, % 24.68— Türkiye geneli oy oranlarına çok yakın değerler vermişti — % 45.1, % 30.5, % 23.3).

1986 ara seçiminin genel rakamsal sonuçlarına göre ANAP 1983'e nazaran 11 seçim çevresinde % 12.17 oy kaybıyla (% 44.29'dan % 32.12'ye) on bir milletvekilliğinden ancak altısını kazanmış oluyor. Meclisteki ana muhalefet partisi ise 1983'teki HP'den % 8.2 daha az başarılı olmuştur. (Tablo 1 ve Tablo 2) Ancak SHP ve DSP toplamı dört seçim çevresinde (İzmir, İstanbul, Gaziantep, Zonguldak) 1983 sonuçlarının ortalama % 2.6 üstünde seyrederken DSP % 8.5 ortalama-yla Zonguldak'ta SHP'den % 4.5 oranında daha fazla oy toplamış durumda. (DSP % 18, SHP % 13.5) Bu seçimin sürprizi ise DYP'nin % 23.53 oy oranıyla SHP'yi (% 22.74) üçüncü parti durumuna sokmuş olması. Ayrıca kazandığı dört milletvekilliği ANAP karşısında önemli bir başarı sağladığına kanıt kabul ediliyor. Küçük partiler içinde RP'nin oy oranı beş seçim çevresinde ortalamasının (% 5.48) üstünde seyrederken özellikle Bingöl, Niğde ve İstanbul —2'de elde ettiği sonuçlar (sırasıyla % 14.4, % 9, % 8.6), 1977 seçimlerinde radikal dinsel sağın temsilcisi Milli Selamet Partisi'nin (MSP) Türkiye ortalaması ve söz konusu seçim

çevreleri oranları (Türkiye % 8.6, Bingöl % 25.4, Niğde % 19.3, İstanbul —2 % 7.8) karşısında ayrı bir anlam taşıyor. (Tablo 3) Diğer küçük partiler arasında radikal milliyetçi sağın temsilcilerinden MÇP'nin Niğde'de (% 3.7), (Tablo 4) Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) 1977 seçimlerindeki % 13'lük oy oranına (1977'de MHP'nin Yozgat ve Sivas'tan sonra üçüncü en güçlü olduğu yer) yaklaşamamış olması da 1986 ara seçimlerinin ilginç sonuçları arasında sayılabilir.

1960-1980 arası üç kez müdahaleye maruz kalan Türk siyasal yaşamı ve partileri için en geniş kapsamlı (ve radikal) kısıtlamalar 1980 sonrası ortamında ve 1982 Anayasası ile gerçekleşti. 1983 seçimlerine ağırlığını koyan güdümlü partileşmenin yarattığı oy dağılımının değişecek siyasal koşullara bağlı olarak geçici olma ihtimali oldukça güçlüydü. Nitekim 1983'ten sonra kurulan yeni partilerden bir kısmının yasaklanmış partilerle bilinen bağı 1986 ara seçimlerine farklı bir boyut kazandırdı ve olağandışı bir ara seçim yaşandı. Bu seçimlerin 6 Kasım 1983'ün zorlama ve yapaylığından kısmen kurtulmuş olması 1980 öncesindeki parti sistemi ve seçmen tercihlerinin günümüzle yeniden karşılaştırılmasına olanak sağladı. Özellikle de ANAP'ın sağ ve sol blokta eski partilerin uzantıları olan yeni rakiplerle karşılaşmış olması bu partinin siyasal konumu ve politikası üzerine daha net değerlendirmelere zemin hazırlamış oldu. Bu nedenle de ilk ağızda bazı sorular gündeme geldi: 1986 ara seçiminin verdiği ipuçları 1983 sonuçlarından ne ölçüde ve hangi yönde farklıdır? Farklılık 1973, 1977 seçimlerinde seçmen tabanında belirginleşen bölünmeleri ve 1970'lerdeki parti sistemini ne ölçüde yansıtıyor? ANAP'ın ortaya çıkışı ve üç yıllık iktidar dönemi bu bölünmeleri etkilemiş sayılabilir mi? ANAP'ın geçirdiği bu yeni sınav partiye ilişkin hangi varsayımları (ve iddiaları) doğrular veya sorgular mahiyette? Aday gösterilen parti mensuplarının seçim sonuç-

ları üzerinde belirli bir etkisi olmuş mudur? Yoksa seçmen tercihlerinde beliren eğilim doğrudan sorunlara yönelik siyasal tavırlardan mı kaynaklanmaktadır?

Ancak, henüz üç yıllık bir iktidar döneminin başarısını ve oldukça yakın bir geçmişli olan yeni partileşme sürecinin 1983 seçiminin doğurduğu oy dağılımına etkisini ölçmek için tek bir ara seçimin sonuçlarından hareket etmenin sakıncaları da oldukça açık. Bundan sonra gelişmesi olası parti örgüt faaliyetleri, 84. maddenin kalkması durumunda TBMM'ndeki sandalye durumunda meydana gelebilecek değişiklikler, ANAP'ta parti içi çekişmelerin alacağı yön ve parti'nin ulusal veya bölgesel politikalarında olabilecek değişiklikler bir sonraki seçim sonuçlarının şimdiden kestirilebilmesini zorlaştıran (en azından yeni değişkenlerin araya girmesiyle ihtimallerin sürekli, yeniden, inceden inceye değişik açılardan hesaplanmasını gerektirecek) unsurlar olacaktır. Diğer yandan, 1984 yerel seçimleri sonuçlarını da karşılaştırma için bir ölçüt kabul etmek hatalı olur. Yerel seçimlerde geçerli olan seçim çevreleriyle genel seçimlerin dayandığı seçim çevrelerinin farklılığı teknik zorlamalara yol açacağı gibi iki seçimin tabii olduğu siyasal değişkenler ve beklentiler arasındaki benzeşmezlikler de karşılaştırmamızın sıhhatini tehlikeye sokmaktadır. Bir diğer sakınca da 1983 seçimlerinin özel durumunun bir önceki seçimlerin yansıttığı kutuplaşmadan çok farklı olması nedeniyle 1980 öncesi ve sonrası eğilimlerin karşılaştırılmasında saklı.

Tüm bu sınırlamalara karşın 1983 genel ve 1986 ara seçimleri karşılaştırmamızın bir ilk saptama için yararlı ve gerekli olduğu kanısındayız. Amacımız ne bir sonraki seçimler üzerine projeksiyon yapmak ne de mevcut durumdan ANAP ve diğer partilerin geleceğine yönelik sonuçlar çıkarmak. Burada yapılan, bazı rakamsal verilerden yola çıkarak sağ ve sol bloklar içi ve arasındaki

oy hareketlerini izlemek, blokları temsil eden partilerin gücünü 1970-1980 arası beliren seçmen eğilimleri açısından değerlendirmek ve bu eğilimlerle seçim çevrelerinin sosyo-ekonomik özellikleri arasında bağlantı kurmak olacaktır.

Değerlendirmeyi daha sağlam bir zemine oturtmak için bazı varsayımlardan yola çıkıyoruz. Bu varsayımlardan biri, ANAP'ın 1983'te farklı ağırlıklarla da olsa AP, CHP, MSP ve MHP'nin seçmen tabanlarından oy almış olduğudur. Bir diğeri, MDP'den diğer partilere kayan oylarla ilgili. 1983 seçimlerinden sonra MDP'nin 1984 yerel seçimlerinde silinmeye yakın başarısızlığı (% 23.3'ten % 5.4'e) ile ANAP'ın genelde % 5.9'luk oy kaybına karşın HP ve SODEP'in toplam oylarındaki artış (% 2.1) ve DYP'nin elde ettiği % 11.8'lik oran MDP oylarının çoğunlukla DYP'ye kaydığını düşündürüyor. MDP'den ANAP'a ve HP'ye veya SODEP'e oy kaybını teorik bir ihtimal saymak mümkünse de, diğerine oranla desteklenmesi zor bir varsayım olarak beliriyor. Bir başka varsayım 1986 ara seçimlerinde toplam sağ ve sol oyların iki blokun görece ağırlıklarını yansıtaacağı ve 1980 öncesi benzer toplamlarla anlamlı bir karşılaştırma sağlayacağıdır. 1977'de Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ve Demokratik Parti'nin (DP) hemen hemen erimesi ve merkez oyların da yeniden sağ ve soldaki iki büyük partide toplanması 1983-1986 karşılaştırmasına ek bir dayanak noktası sağlamaktadır.

Bu incelemenin dayandığı diğer bir varsayımda 1980 öncesi seçmen eğilimlerinde açıkça ortaya çıkmış olan kır-kent farklılığının 1986 seçimlerine de yansımış olacağıdır. Bir başka deyişle, kırsal ve kentsel alanların gelişmişlik düzeyi sağda ve solda yer alan eski ve yeni partilerin kimliklerinden bağımsız olarak sağ/sol kutuplardaki yoğunlaşmanın hâlâ önemli nedenleri arasında olabilir. 1980 öncesine göre özellikle büyük kentlerde şimdilik kaydedilen sapma-

lar ANAP'la ilgili görünmektedir. 1980 öncesi gelişmeler 1980 sonrası ile birlikte ele alındığında bu nokta kuvvet kazanmaktadır.

Dahası, merkezci eğilimin CHP seçmenleri arasında önemli bir ağırlığı olduğu da göze çarpmaktadır. Örneğin, Ergüder'in araştırmasında 1977 seçimlerinden önce kendini «merkezci» tanımlayanların % 55'i CHP'ye oy vereceklerini beyan etmişlerdi.

1977'de CHP'yi pragmatik kaygılarla desteklediğini varsaydığımız bu seçmen kitlesi CHP hükümetinin (5 Ocak 1978 — 16 Ekim 1979) başarısızlığı karşısında yeni arayışlara yönelmiş görünüyor.

14 Ekim 1979 Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme ve milletvekili ara seçimleri sonuçları bu arayışın parti tercihlerine yansıdığını gösteriyor. Bu seçimlerde 50 senatörlüğün 33'ünü ve boş olan beş milletvekilliğini kazanan AP önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Örneğin, İstanbul'da yapılan Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde Eyüp, Fatih ve Zeytinburnu ilçelerinde AP 1977'ye göre oy oranını % 11.8 arttırırken (% 27.43'ten % 39.2'ye), CHP oylarında % 20'lik bir azalma (% 57.9'dan % 37.8'e) göze çarpmaktadır. Benzer bir şekilde Burdur ve Manisa'da AP oyları % 51.4 ve % 56.8'e yükselirken, CHP iki ilde de % 30'un altına düşmüştür (% 28.8 ve % 28.5). Seçmen tercihlerinin değişmeye başladığını gösteren bu seçimler aynı zamanda bir hükümet değişikliğine yol açtı. Ancak, 12 Kasım 1979'da kurulan AP hükümeti ekonomik ve siyasal bunalıma bir çözüm getirememiş ve 1980 darbesine giden yol açılmıştır.

1980 Öncesi Siyasal Partiler ve Parti Sistemi

1923'ten 1945'e kadar tek-parti rejimi ile yönetilen Türkiye'de 1970'lere kadar iki

partili bir sistem varlığını sürdürmüştür. Bu sistemde önce Demokrat Parti (DP), 1960 Askerî Müdahalesinden sonra da AP hâkim parti olarak tek başına iktidarı elinde bulundurmıştır. 1923-1940 döneminde tek-parti olarak ülkeyi yöneten CHP'ye rakip olarak ortaya çıkan bu partiler, merkez-kenar ekseninde kenara yakın, sağ-sol ekseninde ise merkez-sağ olarak nitelendirilebilir. Seçmen tabanına bakıldığında ise gerek DP'nin, gerekse AP'nin sosyo-ekonomik açıdan gelişmiş kentsel ve kırsal bölgelerde güçlü olduğu görülmektedir.

1969 seçimleri hem parti sistemi, hem de partilerin seçmen tabanları açısından ilerde önem kazanacak bazı değişikliklerin başladığını göstermektedir. Seçim öncesinde iki büyük parti de bölünmüştür. CHP' de 1965'ten sonra benimsenen «ortanın solu» politikasına karşı çıkanlar 1967'de partiden ayrılarak Güven Partisi'ni kurmuşlardı. Öte yandan AP içinde bir muhalefet odağı olarak ortaya çıkan ve 1969 başında Konya'dan bağımsız olarak adaylığını koyan Odalar Birliği Başkanı Necmettin Erbakan sağda yeni bir parti kurmaya yönelmişti. Seçim sonuçları hem parti sistemindeki değişikliğin, hem de partilerin seçmen tabanlarındaki kaymaların ilk işaretlerini vermesi bakımından önemliydi. AP 1965'e göre % 6.4 oy kaybederken, CHP de % 27.4 oranında oy alarak gerilemişti. Konya'dan milletvekili seçilen Erbakan AP oylarının bir kısmını bölerken, 1969 başında Alparslan Türkeş'in Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) Genel Başkanlığına seçilmesinden sonra MHP adını alan radikal milliyetçi parti de oyların % 3'ünü almayı başarmıştı. MHP'nin en güçlü olduğu bölgeler Adana-İçel-Niğde olarak göze çarpmaktadır. Bu seçimlerde iki-parti sisteminden çok-parti sistemine geçiş eğilimi belirirken, gelişmiş yörelerde AP oy kaybediyor, buna karşılık CHP oylarını arttırıyordu. (CHP'nin 1965-1969 arasında oylarını en fazla arttırdığı bölge % 4.1

ile Marmara Bölgesi idi). (1)

Sekiz partinin katıldığı 1973 seçimleri sonucunda ortaya çıkan tablo çok-parti sisteminin varlığını yansıtmaktadır. Bu seçimlerde iki büyük partinin oy oranlarının toplamı % 63.1'de kalmış, AP'nin oy oranı % 29.8'e düşmüş, CHP ise % 33 ile seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. DP, MSP ve MHP gibi çeşitli sağ eğilimlerdeki partilerin oy oranlarının sırasıyla, 11.9, 11.8 ve 3.4 olması sağdaki parçalanmayı göstermektedir. 1973'te parti sistemindeki değişikliğin yanı sıra partilerin seçmen tabanında da önemli kaymalar olmuştur. 1969'da pek belirgin olmayan AP'nin gelişmiş kentsel merkezlerde CHP'ye oy kaybetme eğilimi iyice belirginleşmiş ve CHP'nin oy artışının önemli bir kısmı buralarda gerçekleşmiştir. Öyle ki, İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana'da CHP oyların yaklaşık % 50'sini toplayarak Türkiye ortalamasının hayli üstünde bir başarı göstermiştir. Öte yandan, CHP'nin Ege ve Marmara gibi gelişmiş tarım alanlarında da önemli miktarda oy kazandığı görülüyor. Gelişmiş kentlerde CHP'ye kayan AP oyları, Batı ve Orta Anadolu'nun gelişmiş tarım bölgelerinde DP'ye, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da MSP'ye, Orta Anadolu'nun az gelişmiş bölgelerinde ise MHP'ye kaymıştır.

1977 seçimlerinde, DP % 1.9 oy oranı ile silinirken, MSP 1973'e göre oy kaybına uğramış, MHP ise oylarını arttırarak % 6.4'e ulaşmıştır. Buna karşılık iki büyük partinin oylarını arttırması (AP - % 36.9, CHP - % 41.4) iki - parti sistemine geri dönüş olduğu izlenimini vermektedir. Partilerin seçmen tabanı açısından bakıldığında ise CHP'nin gelişmiş büyük kentlerde büyük başarı sağladığı, buna karşılık gelişmiş tarım bölgelerin-

de de oylarını arttırmakla birlikte AP'ye ulaşmadığı görülüyor. Bir başka deyişle CHP esas olarak kentsel bir seçmen tabanına dayanmaktadır. Öte yandan AP'nin DP'nin de dağılmasıyla birlikte gelişmiş tarım bölgelerinde önemli bir başarı göstermesi bu partinin kırsal bir seçmen tabanına dayandığının bir göstergesidir. MSP'nin en güçlü olduğu bölgeler, Konya dışında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, MHP'nin ise Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'nun batısında yer alan illerdir.

1977 seçimleri iki büyük partinin oy oranlarının yüksekliği açısından (% 78.3) iki-parti sistemine doğru gidiş olduğu izlenimini veriyorsa da MSP ve MHP gibi partilerin belirli bölgelerde oldukça istikrarlı sayılabilecek bir seçmen tabanına sahip olduklarını göstermektedir. Bu nedenle 1977'de hâlâ çok-parti sisteminin varlığından söz edilebilir. Bu sistem bazı nitelikleri açısından —örneğin, parlamentoda sandalyeye sahip olan partilerin 5'ten az, 2'den fazla olması, bu partilerin her birinin koalisyon hükümetlerine katılma olanağının bulunması, alması koalisyonların mümkün olması, partilerin iki kutupta toplanması, sistem karşıtı partilerin yokluğu—ılımlı çok-parti sistemi görünümündedir. (1)

Ancak, ılımlı çok-parti sisteminin en önemli özellikleri olan ılımlı politika ve merkezci eğilimlerin zayıflığı (2) parti sisteminde tikanıklıklara ve giderek siyasal sistemde bir krize yol açmaya başlamıştı. Bu dönemde parti sayısının çokluğu yanında partiler arasında siyasal ve ideolojik kutuplaşmanın keskinleştiği ve merkezci eğilimler yerine merkezkaç eğilimlerin hâkim olduğu görülüyor. Kutuplaşma, karşıt ideolojik yönelimlere sahip olan partiler arasında koalisyon kurma olasılığını sınırladığı için 1970'ler boyunca

(1) Şirin Tekeli, «Cumhuriyet Döneminde Seçimler», *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul, İletişim Yay., s. 1815-1816. Ergun Özbudun, «Sosyo-Ekonomik Gelişme ve Siyasal Katılma», Ersin Kalaycıoğlu, A.Y. Sarıbay (der), *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, İstanbul, Beta Yay., 1986, s. 495.

(1) Giovanni Sartori, *Parties and Party Systems*, New York, Cambridge University Press, 1977, s. 173-185.

(2) Sabri Sayarı, «The Turkish Party System in Transition», *Government and Opposition*, Vol. XII, No. 1, Winter, 1978.

sık sık değişen istikrarsız koalisyon hükümetleri ile ülke yönetilmeye çalışılmıştır. Özellikle, dünyadaki ekonomik bunalımın Türkiye'yi etkilediği 1970'lerin ikinci yarısında bu hükümetler ekonomik sorunların çözülmesinde yetersiz kaldıkları gibi, toplumda siyasetin radikalleştiği (özellikle gençlik ve işçi kesimlerinde) bir ortamda parti sistemindeki kutuplaşma siyasal bunalımı ağırlaştırmıştı.

Diğer taraftan, parti sisteminde belirgin olan kutuplaşmanın toplumun geniş kesimlerinin eğilimlerini yansıtmadığı anlaşılmaktadır. 1977 seçimleri öncesinde yapılan bir araştırmada, Türkiye'deki seçmen kitlesi arasında kendi ideolojik eğilimlerini «merkez» olarak tanımlayanlarla ideolojik bölünmeler (sağ-sol) hakkında hiçbir fikri olmadığını belirtenlerin toplamının % 50 civarında olduğu saptanmıştır. (3)

Özetle, 1980 gelirken, bir yandan toplumun belirli kesimlerinde radikalleşme ve siyasal partiler sisteminde ideolojik kutuplaşma artarken, seçmen kitlesinde kuvvetli sayılabilecek bir merkezci eğilim göze çarpmaktadır.

1980 Sonrası Siyasal Partiler ve Parti Sistemi

12 Eylül 1980'de bir müdahale ile iktidarı ele geçiren askeri yönetim 1980 öncesi şiddet ortamının sorumlusu olarak gördüğü siyasal ve ideolojik kutuplaşmayı ortadan kaldırmak için bir seri yeni düzenlemeye girişti. Var olan siyasal partiler kapatıldıktan sonra 1982'de kabul edilen Anayasa'da geçmişteki siyasal partilerin lider kadrolarının siyaset yapamayacaklarına ilişkin hükümler konuldu. Seçim ve Siyasal Partiler Kanunları'nda yapılan değişikliklerle başarısız ko-

alisyon hükümetlerinden ve siyasal ve ideolojik kutuplaşmadan sorumlu tutulan çok-parti sistemi ortadan kaldırılarak iki-parti sistemi kurulmaya çalışıldı. 1983'te yeni partilerin kurulmasına izin verildiğinde yasal düzenlemeler yanında Milli Güvenlik Konseyi'nce işletilen veto mekanizması sayesinde seçime katılacak partilerin sayısı sınırlı tutuldu. Ancak, 1983 seçimleri öncesinde MGK'nin tasvip ettiği merkez-sağ (MDP) ve merkez-sol (HP) partiler dışında ortaya çıkan üçüncü parti ANAP seçim sonucunda oyların % 45.1'ini alarak tek başına iktidara geldi.

Gerek kurucu kadrosu, gerekse seçmen tabanı açısından ANAP, Türk siyasal yaşamında daha önce yer almış bulunan partilerden farklı bir görünümündedir. Partinin kurucu kadrosunu daha önce siyasal deneyimi olmayan teknokratlar ve iş adamları oluşturmaktaydı. ANAP'ın Başkanı Özal, 12 Eylül'den önce DPT Müsteşarlığı, 12 Eylül'den sonra ise Başbakanlık Müsteşarlığı ve Ekonomik Planlamadan sorumlu Devlet Bakanlığında bulunmuş deneyimli bir teknokrattı. Kurucuların önemli bir kısmı DPT'de çalışmış uzmanlardı. Bir diğer grup ise sanayi ve bankacılık sektöründe çalışmış kişilerdi.

ANAP'ın Meclis Grubunun kompozisyonuna bakıldığında ise daha önceki merkez-sağ parti AP ile arasında önemli farklılıklar görülmektedir. 1961-1980 döneminde AP milletvekilleri arasında önemli oranda hukukçu bulunmasına karşın (% 25.8) ANAP'ta hukukçuların oranı % 17.4'tür. Her iki partide de tüccar, sanayici, çiftçi, doktor, müşavir gibi mesleklerden oluşan serbest kategori yüksek bir orandadır. Ancak, AP'de % 32 olan bu kategori ANAP'ta % 48.8'le çok yüksek bir orana ulaşmaktadır. İlginç olan bu grup içindeki dağılımdır. AP'de % 1 olan müşavirler ANAP'ta % 10'a ulaşırken, AP'de % 8.3 oranında bir ağırlığa sahip olan çiftçiler ise ANAP milletvekillerinin yalnızca % 2.4'ünü oluşturmaktadır. Öte yandan AP'de

(3) Üstün Ergüder, «Changing Patterns of Electoral Behavior in Turkey», Metin Heper (der), *Readings in Turkish Politics*, B.Ü. Yay, s. 699-701.

% 4 olan özel sektör yöneticilerinin ANAP' taki oranı % 10.8'e ulaşmaktadır. ANAP'ın lider kadrosunda önemli sayıda mühendis bulunmasına karşın milletvekilleri arasında mimar, mühendis ve teknik elemanlardan oluşan meslek grubunun ağırlığı % 8.9'dur ki burada AP'nin (% 11.5) gerisine düşmektedir. Ayrıca, AP'de % 13.6 olan memur oranı ANAP'ta % 9.1'dir. (1)

Bu mesleki dağılım ANAP'ın özellikleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Buna göre, ANAP ağırlıkla kentsel kesime yönelmiş, antibürokratik görünümü, serbest meslek gruplarına hitap eden bir parti olarak ortaya çıkmaktadır. AP'den farklı olarak daha az hukukçu, daha fazla özel sektör yöneticisi ve müşavir bulundurması da ilgi çekmektedir.

Partinin seçmen tabanı ise daha önceki partilerden önemli ölçüde farklıdır. Partinin kuruluşu sırasında, hiçbir partinin devamı olmadığı izlenimini vermek isteyen kurucuların hazırladığı parti programında yer alan dört ilke —sosyal adalet, liberalizm, muhafazakârlık ve milliyetçilik— ile 12 Eylül öncesi iki büyük partinin olduğu kadar MHP ve MSP'nin de tabanlarına hitap edilmek istenmişti. 1983 Genel Seçimlerinde ANAP oylarının ülke düzeyinde neredeyse homojen bir dağılım göstermesi partinin 1980 öncesindeki dört önemli partinin de seçmen tabanından oy aldığını gösteriyor. Yeni partinin en yüksek oy oranına eriştiği Orta Anadolu ve çevresindeki illerde hem AP hem de MSP ve MHP'nin seçmen tabanından oy aldığı görülüyor ki, bu bakımdan ANAP Orta Anadolu'nun batısında bulunan gelişmiş tarım bölgelerinde AP ile, doğu ve güneydoğusunda yer alan daha az gelişmiş bölgelerde de MHP ve MSP ile benzerlik göstermektedir. Öte yandan 1977'de CHP'nin güç alanlarını oluş-

turan büyük kentlerde ise HP ve MDP'nin güçlü olduğu İzmir dışında ANAP Türkiye ortalamasına yakın oranlarda oy sağlamış ve 1983 seçimlerine katılan üç parti arasında en yüksek oyu alan parti olmuştur. Buralarda ANAP'ın oy oranının CHP'nin 1977'deki oy oranının gerisinde kalırken AP'ninkinden oldukça fazla olduğu görülmektedir. Örneğin, İstanbul'un Eyüp, Fatih, Zeytinburnu ilçelerinde ANAP, sırasıyla, % 40.4, % 53.8 ve % 34.4 oranlarında oy almıştır. Bu ilçelerde 1977'deki AP oyları % 27.3, % 26.7, % 28.3 iken CHP'nin oy oranı % 57.6, % 57.8 ve % 58.4 idi .Bu nedenle, ANAP'ın büyük kentlerde eski CHP'nin seçmen tabanından oy aldığı söylenebilir.

1983 seçimleri 1980 öncesi Türk siyasal yaşamında yer alan önemli eğilimleri temsil eden partilerin seçimlere katılmadığı olağanüstü koşullar altında yapılmıştı. Bu nedenle çok geniş ve geçmişte çeşitli siyasal partiler arasında dağılmış olan bir seçmen tabanına dayanan ANAP'ın başarısının geçici olup olmayacağı merak konusuydu. 1983'ten bu yana geçen üç yıl boyunca eski parti liderlerine uygulanan siyaset yasağı sürmekle birlikte eski partilerin çizgilerini temsil eden partilerin kurulması ve 1986 ara seçimlerine bu partilerin katılması seçimlerin önemini arttırmıştır. Her ne kadar yalnızca 11 seçim çevresinde alınan sonuçlardan giderek kesin eğilimler saptamak mümkün değilse de seçim sonuçları parti sistemi ve partilerin seçmen tabanlarındaki kaymalar konusunda bazı gözlemler yapma imkânını vermektedir.

1983 Genel Seçiminden 1986 Ara Seçimine

1983 Genel Seçimi'nde ANAP'ın Türkiye genelinde oy oranı % 45.1'e ulaşırken Ankara (2), Burdur, İstanbul (6) ve Manisa (2)' de aldığı oylar bu ortalamanın üstüne çık-

(1) Seyfettin Gürsel, «Meclislerin ve Partilerin Mesleki Anatomisi», *Yeni Gündem*, Sayı 22, 16-31 Mayıs 1985, s. 16.

mişti. Benzer bir karşılaştırma HP oylarının İzmir (2), Gaziantep, İstanbul (6), Manisa (1), Burdur ve Zonguldak (2)'de Türkiye ortalamasının üstünde seyrettiğini gösteriyor. On bir seçim çevresi içinde Ankara (2) ANAP için birinci sırada yer alırken HP'nin en düşük oranlı seçim çevresi olmuştu. Ayrıca ortalamaya göre oran sıralamasında İzmir (2) ANAP listesinde sonuncu durumdayken HP için birinci sırada yer almıştı. Diğer bir ilginç nokta Gaziantep oy oranlarıyla ilgiliydi. Gaziantep yine ANAP listesinde alt sıralara düşerken HP'nin İzmir (2)'den sonra ortalamaya üstünde kalan ikinci seçim çevresi olmuştu.

1983 Genel Seçimi'nin sonuçlarına bakarak 1986 Ama Seçimi'nde ANAP/sol blok çekişmesinin İzmir (2) ve Gaziantep'te sol, İstanbul (6)'da ise ANAP lehine sonuçlanacağı yapılan ilk tahminler arasındaydı. Buna karşılık ANAP'ın Ankara (2)'de hemen hemen hiç zorlanmayacağı ihtimali güç kazanıyordu. Manisa (2) de ANAP için kritik bir seçim çevresi olmayacak gözüküyordu. Aynı mantık Burdur için de geçerli sayılıyordu. Ancak Samsun (2) ve Manisa (1) DYP nedeniyle ANAP'ı zorlayan seçim çevreleri olmayı adaydı. Zonguldak (2) ise ortada gözükürken Samsun (2) ve Manisa (1)'de olduğu gibi sonucun 1983'teki MDP oylarının hareketiyle belirleneceği söylenebilirdi.

1983 Genel Seçimleri'nde onbir seçim çevresinde gerçekleşen oy dağılımı açısından 1986 Ara Seçimi üzerine SHP (veya toplam SHP ve DSP oyları) ve ANAP için yapılan projeksiyonlar bu merkezdeydi. Gerçekten de ANAP ortalamasının üstünde oy kaybına rağmen Ankara (2)'de ve Burdur'da hiç zorlanmadı; Gaziantep'te tahminlerin aksine oldukça başarılı oldu, İstanbul (6)'da ise daha az bir oy kaybıyla SHP ve DSP toplam oylarının üstünde kalmayı başardı. İzmir (2) tahminleri ile doğrulandı ve sol bloktaki bölünmeye karşın SHP, ANAP'tan % 4.5 oranında daha fazla oy topladı. Samsun (2) ve Mani-

sa (1) sonuçları da DYP'ye prim veren tahminler doğrultusunda gerçekleşti ve ANAP DYP'ye boyun eğdi. Ancak 1983 seçimlerine göre ANAP'ın güçlü olması beklenen Manisa (2)'de de DYP'nin ANAP'ın önüne geçmesi sürpriz oldu. Benzer bir sürpriz Zonguldak (2)'de de yaşandı. ANAP oylarındaki büyük düşüş soldaki bölünmeyle birleşince DYP aradan fırladı.

1980 öncesi farklı bölgedeki seçmen tercihlerinin oldukça istikrarlı bir gönütlü sergilediğine yukarıda değinmiştik. 1986 Ara Seçimleri'nde on bir seçim çevresinin sosyo ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından gösterdiği temsili çeşitlilik (büyük kent, gelişmiş ve az gelişmiş tarım alanları, büyük kent çevresi kır gibi) bize sürprizleri veya doğrulanan tahminleri bu kez bazı nesnel dayanaklarla yeniden yorumlama olanağı sağlıyor. Aşağıda dört ayrı kategoride ele aldığımız seçim çevresi farklılıkları ile seçim sonuçları arasındaki ilişkiyi tanımlamaya çalışacağız.

Az Gelişmiş Kırsal Alan

Bingöl, Niğde ve Burdur tarım ağırlıklı kırsal bölgeler olup sosyoekonomik gelişmişlik indisinde en düşük seviyelerde yer almaktadırlar. (1) Bu üç il arasında Bingöl, 1977'de MSP'nin oldukça yüksek (Bitlis'ten sonra ikinci) oy oranı ile dikkati çekmektedir. Bu oranın CHP'ninkine eş değerde ve AP'ninkine de çok yakın olduğu düşünülrse MSP'nin bu ilde başlı başına ağırlığını koymuş olduğu açıkça beliriyor. 1986'da ise RP'nin oy oranı (% 14.4) ile ANAP'ın % 10.2'lik kaybı dinsel sağın yeniden eski seçmen ta-

(1) 1985 itibarıyla kırsal nüfusun toplam nüfusa oranı sırasıyla % 72.4, % 69.8, % 60. DİE, 1985 Genel Nüfus Sayımı Geçici Sonuçları. DPT, İllerin Gelişmişlik Düzeylerinin Saptanmasında Bir Yöntem Denemesi, 1972, çalışmasında 1970 itibarıyla Burdur 38., Niğde 48. ve Bingöl 67. sırada yer almaktadır. (s. 59).

banını kendi adına mobilize etmekte önemli bir mesafe aldığına işaret ediyor.

Niğde'de de ise 1977'de MSP ve MHP oranları çok yüksek seyredirken AP ve CHP'ye hemen hemen eşit dağılan oylar bu iki radikal sağ partinin birlikte sağda önemli bir bölünmeye yol açtığını gösteriyor. Ancak 1986'da RP'nin 1977 MSP oranını tuttururken MÇP'nin aynı atılımı yapamamış olması sağdaki bölünmenin bir miktar frenlendiğine yorumlanabilir. Daha doğrusu bu sonuç Niğde'de radikal milliyetçi oyların hâlâ ANAP bünyesinde temsil edildiğini düşündürüyor. Diğer yanda toplam küçük partiler oranının (% 19.8) ANAP'ın oy kaybının (% 12.0) üstünde olması, muhtemelen daha fazla olabilecek oy kaybının bir kısmını soldan aldığı oylarla kapattığını akla getiriyor. Nitekim, 1977'de CHP Niğde oyunu % 22.4'den % 35.1'e çıkarmışken, 1983'den 1986'ya sol oylardaki sürekli düşüş bu ihtimali destekler doğrultusunda.

Burdur da benzer bir şekilde solda en fazla düşüşün (toplam SHP ve DSP oyları açısından) gerçekleştiği az gelişmiş kırsal bölgelerden biri. 1970'lerde Burdur'da gelişme gösteren sol oyların (% 28.5'ten % 39.8) 1980 sonrasında durumunu koruyamadığı açık.

Burdur aynı zamanda 1983'ten 1986'ya ANAP'ın en çok oy kaybettiği seçim çevresi. Radikal sağ partilerin oy oranlarının ANAP'ın oy kaybının (% 20) çok altında kalması burada DYP'nin önemli bir rol oynadığını düşündürüyor. Bu üç il arasında görece daha gelişmiş bir tarım alanı olan Burdur'da (anason üretiminde Türkiye için önemli bir ekim alanı) 1969-1977 arası AP'nin diğer iki ile nazaran daha yüksek oranlar elde etmiş olması da bu sonucu güçlendirmektedir. (1969'da Bingöl —% 14.3, Niğde— % 46.0 iken Burdur —% 50.0; 1973'te aynı sırayla % 20.6, 25.3, % 25.6; 1977'de ise % 29.6, % 37.8, % 43.4).

Niğde, Burdur, Bingöl gibi az gelişmiş

kırsal bölgelerde farklı oranlarda da olsa radikal sağın varlığını önemli ölçüde hissettirmesi 1980 öncesi seçmen eğilimlerinin yenisinden gündeme geldiğini kanıtlar gibi. (Bu noktada dinsel sağın daha ağırlıklı olduğunu da vurgulayalım.) Ancak solun 1980 öncesine nazaran giderek gerilemesi de aksi yönde bir gelişmeye işaret ediyor.

Gelişmiş Tarım Alanları

Tarım alanları içinde Samsun (2) ve Manisa'nın yerine gelince, üç seçim çevresi de tütün ve pamuk gibi önemli ihrac ürünleri üretimi oldukça farklı bir konumdadır. Ayrıca sosyoekonomik gelişmişlik düzeyleriyle de az gelişmiş tarım alanlarından ayrılıyor. (1) 1986 Ara Seçimleri'nde gerek Samsun (1) ve gerekse Manisa'da toplam sol oylar düşme kaydetmiştir. (1973 ve 1977 oranlarının gerisinde ve 1983'e göre oy kaybederek) Açıkça görülüyor ki sol, geçmişte zaten güçlü olmadığı gelişmiş tarım alanlarında 1980 öncesi mevcut durumunu bile koruyamamıştır.

Bu üç seçim çevresinden Manisa'da küçük partilerin önemli bir gelişme kaydetmediği de düşünülecek olursa bu ilde ANAP/DYP çekişmesinin çarpıcılığı hemen dikkat çekmektedir. Manisa'da ANAP'ın geri tepen tarım politikasının yanı sıra aday göstermedeki basiretsizliği, bu çekişmede DYP lehine çalışan diğer bir faktör olmuştur. Ancak çekişmedeki belirleyici unsur eski AP kalelerinden biri olan Manisa'da seçmenlerin alışageldikleri tarım politikalarına geri dönüş umuduyla ANAP'a sırt çevirmeleridir.

Samsun (2) ise ANAP'ın DYP dışında küçük partilere de oy kaybettiği bir seçim bölgesi. RP ve MÇP oranlarının 1977'deki MSP ve MHP oranlarına yakınlığı ANAP'ın

(1) Manisa ve Samsun Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik İndisinde 19. ve 23. sıralarda yer alıyor.

merkez sağ kadar radikal sağ oylara da sahip çıkmakta başarısızlığa uğradığını gösteriyor. Sonuçta merkez-sağın Samsun ve Manisa gibi gelişmiş tarım alanlarında sola pek nefes aldırması 1980 öncesi durumdan pek farklı değil. Bu bölgelerde tarım politikalarına üretici istemlerinin yansımamasının bedeli ise iktidardaki parti için ağır olmuş, eski AP seçmen tabanı da tercihini DYP'den yana yapmıştır.

Zonguldak ve Gaziantep

Zonguldak ve Gaziantep hem kentleşme hem de sosyoekonomik gelişmişlik indisinde ilk on beş il içinde yer almaktadırlar. Kırsal nüfus ağırlıklı olan Zonguldak (2) (% 67.5) (1) 1980 öncesinde seçmen eğilimleri açısından Zonguldak ilinin oy dağılımına göre farklı bir tablo sergiliyordu. Şöyle ki, Zonguldak ilinde 1977 seçim sonuçlarına göre CHP'nin oranı AP'ninkinden fazla iken (% 2.8) bu seçim çevresinde AP'nin % 46.24'lük oranına karşılık CHP'ninki % 40.13 olmuştu. Kentsel nüfusun toplam nüfus içerisindeki payının % 66.5 olduğu Gaziantep'in 1980 öncesi oy dağılımı büyük kentlerinkiyle benzerlik göstermekteydi.

Zonguldak (2) seçim çevresinin 1980 öncesi sağ ağırlıklı seçmen tabanına sahip olması nedeniyle 1986 ara seçimlerinde sol oyların sağa zorlaması pek beklenmiyordu. Nitekim SHP ve DSP'nin toplam oyları 1977'deki CHP oranının gerisinde kalmış, 1983 HP oy oranını ise ancak korumuştur.

Zonguldak (2)'de 1983-1986 arası toplam sağ ve sol oylarda önemli bir oynama kaydedilmezken esas çekişmenin sağ ve sol bloklar içinde cereyan ettiği görünüyor. DSP tek başına en yüksek orana ulaşırken SHP'nin en düşük oy oranı bu seçim çevresinden çıkmıştır. ANAP/DYP oranlarının yakınlığı da sağda benzer bir çekişmeye işaret etmekte. Soldaki bölünme dışında DYP'nin Zongul-

dak (2)'deki avantajının diğer bir nedeni olarak ANAP'tan RP'ye kayan oyları gösterebiliriz. RP'nin 1977 MSP oranının üstüne çıkması kır ağırlıklı bölgelerde dinsel sağın eski seçmen tabanına yeniden sahip çıkma eğilimine diğer bir kanıt teşkil ediyor. Sonuçta soldaki bölünme kadar sağda ANAP'ın dışına kayan dinsel sağ potansiyeli de DYP'nin dolaylı başarısına neden olmuştur.

Gaziantep ise 1970'li yıllarda sol oyların sürekli artış göstererek CHP'nin birinci parti konumunu koruduğu bir seçim bölgesi. Ayrıca 1977'de MSP ve MHP toplam oyları % 20 dolayında seyrederken CHP (% 44.5) ve AP (% 32.4) oranları solun gücüne işaret etmekte. Aynı yıl CHP'nin Gaziantep'te İzmir, Ankara ve İstanbul'daki yüksek oranlarına yaklaşmış olması da 1980 öncesi CHP'nin AP karşısında sağladığı başarıyla aynı doğrultuda gözükmemekte. Ancak 1977-1983 arası sol oylardaki düşüş 1986'da da aynen tekrarlanmış. DSP oylarının bu ilde ortalamasının çok altında kaldığı da düşünülecek olursa SHP'nin CHP başarısına yaklaşamadığı daha da açık beliriyor.

ANAP'ın oy kaybının hemen hemen tümünün RP oylarıyla açıklanabilmesinin yanı sıra toplam sol oyların ANAP oranına çok yaklaşmış olması ANAP/sol çekişmesinin oldukça sıcak seyrettiğine işaret ediyor. DYP'nin diğer büyük kentlerde olduğu gibi Gaziantep'te önemli bir varlık gösteremediği de açık. Öte yandan bu ildeki DYP adayının (Ayvaz Gökdemir) politik geçmişi eski MHP oylarının bir kısmının DYP'ye kaymış olabileceğini düşündürüyor. ANAP'ın oy kaybının büyük ölçüde RP'ye bağlı olması da 1983'te radikal milliyetçi oyların bir kısmının MDP'de toplanmış olduğuna ve 1986'da DYP'nin MDP'den artakalan oylara sahip çıktığına işaret ediyor.

(1) Zonguldak (2) ve Gaziantep nüfus oranları için bkz. DiE, 1985 Nüfus Sayımı Geçici Sonuçları, Ankara, 1986.

Gelişmiş Büyük Kentler

Sosyoekonomik açıdan en gelişmiş ve kentleşmiş bölgeler olan Ankara, İstanbul ve İzmirdeki seçim çevrelerinde alınan sonuçlardan 1980 öncesinde belirgin olan seçmen tercihlerinin önemli ölçüde değiştiği anlaşıyor.

Ankara ilinin genel niteliklerini ancak bir ölçüde yansıtan Ankara (2) seçim çevresinde kentsel nüfus oranı yüksek olan (% 94.5) Yenimahalle dışındaki ilçelerin büyük çoğunluğu kırsal nitelikli olup tüm seçim çevresinde kırsal nüfus oranı % 31'i bulmaktadır.

Sosyoekonomik özellikleriyle bağlantılı olarak bu bölgede 1980 öncesi partilerin oy dağılımları da Ankara ili genelinden önemli ölçüde farklıdır. Örneğin, 1969'dan itibaren Ankara'da önemli bir gelişme gösteren CHP (1969-% 34.3, 1973-% 41.9, 1977-% 51.3), bu bölgede Türkiye ortalamasının altında oy almıştır (1973-%25.7, 1977-%37.9). 1980 öncesinde AP'nin güçlü olduğu bu seçim çevresinde 1983'te sağ partilerin (ANAP ve MDP) oy oranlarının toplamının % 75'e ulaşması sağın daha da güçlendiğini gösterirken ANAP % 55.1 oranıyla birinci parti olarak seçimlerden çıkmıştı. 1986 ara seçimlerinde ANAP yüksek oranda bir oy kaybına uğramasına karşın bu tablo pek değişmemiş görünüyor. DYP'nin 11 il ortalamasının altında kalması ve sol partilerin zaten pek güçlü olmadıkları bu bölgede 1983'e göre oylarını arttırmış olmalarına karşın 1977'deki CHP'nin konumunun gerisinde bulunmaları ANAP'ın burada hiç zorlanmadan kazanacağı yolundaki tahminleri doğrulamıştır. ANAP'ın oy kaybında ise öncelikle küçük partilerin rol oynadığını söylemek mümkün. (RP-% 4.4, MÇP-% 4.4).

Kentsel nüfus oranı % 81'e varan İzmir (2) seçim çevresi, Ankara (2)'den farklı olarak, İzmir ilinin genel özelliklerini, bir başka deyişle büyük kent özelliklerini daha

fazla yansıtan bir bölgedir. Dolayısıyla, 1970'lerde büyük kentlerde belirgin olarak ortaya çıkan eğilimlere de uymaktadır: Oylar iki büyük partide toplanmış, küçük partiler önemsiz kalmış ve CHP ilerlerken AP gerilemiştir. Bu bölgede 1977'deki oy oranları da İzmir geneline (CHP-% 52.7, AP-% 39.7) oldukça yakındı. 1983 seçimlerinde ise HP (1977 CHP'ye göre) % 11.6'lık bir oy kaybına uğramasına karşın seçimlerden birinci parti olarak çıkmış, buna karşılık 1980 öncesi AP'de toplanmış olan sağ oylar MDP ile ANAP arasında oldukça eşit bir şekilde bölünmüştü. Ancak, bu iki partinin oy oranlarının toplamının % 61'i bulması geçmişteki AP'nin oy oranı ile karşılaştırılırsa soldan sağa doğru bir oy kaymasından söz edilebilir. 1986 ara seçimlerinde SHP'nin seçimi kazanması ve SHP ve DSP toplamının (% 44) hem ANAP'tan hem de DYP'den anlamlı bir şekilde fazla olmasına karşın CHP'nin 1977'deki oy oranına ulaşamamış olması dikkati çekerken, 1983'de ANAP'a kaymış olduğunu varsaydığımız oyların neredeyse yarısının geri dönmemiş olduğu sonucuna varıyoruz. Diğer taraftan, DYP'nin 1983'teki MDP oy oranının gerisinde kalmış olması ve ANAP'ın önemsiz miktardaki oy kaybı (% 1.9) sağ kanatta ANAP'ın hâkimiyetini vurgular niteliktedir. Sağın kendi içerisinde bir çekişmenin bulunmadığı bu seçim çevresinde esas çekişme başlangıçta da tahmin edildiği gibi sağ ve sol partiler arasında olmuştur.

Tümüyle kentsel nüfustan oluşan İstanbul (6) seçim çevresindeki sonuçlar ise 1970'lerdeki durumla karşılaştırıldığında hayli çarpıcı görünüyor. Seçim çevresine giren üç ilçe —Eyüp, Fatih, Zeytinburnu— orta ve alt tabaka nüfusun yaşadığı ve 1970'lerde CHP'nin çok yüksek oranlarda oy aldığı bölgelerdi. (Örneğin, CHP'nin bu üç ilçedeki ortalaması 1973'te % 48.9, 1977'de ise % 57.9'du). 1983 seçimlerinde HP'nin CHP'ye göre % 24.7 oy kaybına uğramış olması ve

ANAP'ın (MDP'nin de varlığına karşın) AP'ye göre çok yüksek bir oy oranı sağlaması eski CHP tabanından ANAP'a doğru bir kayma olduğunu gösteriyor. 1986 ara seçimlerinde ise SHP ve DSP toplam oylarının 1983'e göre az bir artış (% 1.2) göstermekle birlikte ANAP'tan % 4 oranında düşük olması ve CHP'nin 1977 sonuçlarından çok geride kalması, eskiden CHP'yi destekleyen önemli bir seçmen tabanının ANAP'ı desteklemeye devam ettiğinin bir göstergesi sayılabilir. Diğer taraftan DYP'nin dördüncü parti olarak MDP'nin bile gerisine düşmüş olması ANAP'ın oy kaybının (% 8.3) tümüyle RP'nin varlığından kaynaklandığını düşündürüyor.

Ankara, İzmir ve İstanbul'daki üç seçim çevresinden alınan sonuçlar, büyük kentlerle ilgili olarak şu saptamaları yapmamıza olanak vermektedir: 1) Sağ kanatta ANAP hâkim durumda bulunurken DYP önemli bir varlık gösterememiş, hatta 1983'teki MDP'nin durumundan bile geride kalmıştır, 2) 1977'ye göre gerilemekle birlikte, sol partilerin önemli sayılabilecek bir gücü vardır. Bu nedenle de çekişme sağı kendi içerisinde değil, sağ ve sol partiler arasında olmuştur, 3) 1970'lerde CHP'nin kalesi sayılan büyük kentlerde 1980 sonrasında ANAP'a kaymış olan eski CHP'nin seçmen tabanının önemli bir bölümü geri dönmeyip ANAP'ı desteklemeye devam etmektedir.

SONUÇ

1980 öncesi CHP'nin büyük kent, AP'nin ise gelişmiş tarımsal alan oylarına hâkim olduğu, buna karşılık küçük partilerin seçmen tabanlarının az gelişmiş kırsal ve kentsel alanlarda yoğunlaştığı belirgin bir eğilim olarak ortaya çıkmıştı. 1983 Genel ve 1986 Ara Seçimlerinde bu tablonun kısmen değiştiği görülüyor. 1977'ye göre büyük kentlerde sol gerilerken ANAP'ın birinci parti konumunu koruduğu, ancak DYP'nin gelişmiş

tarım alanlarında başarı sağladığı dikkati çekiyor.

Küçük partilerin bu ara seçimde aldığı sonuçlar ise az gelişmiş kırsal yörelerde dinsel sağı hâlâ müstakil bir seçmen tabanına sahip olduğuna, buna karşılık radikal milliyetçi seçmenlerin şimdilik, sağda MHP çizgisinde, ayrı bir partiyle bütünleşemediklerine işaret ediyor. Faşizan eğilimlerin ağır bastığı partilerin seçmen tabanını mobilize etmekte önemli ölçüde güçlü lider, katı disiplin ve hiyerarşik otoriteye dayandıkları da düşünülecek olursa MHP mirasının hâlâ benzer bir örgütle diriltilebileceği akla gelmektedir. Ancak militan kadroların yeniden siyasette aktif rol oynamaları ise güvenecekleri bir örgütün ortaya çıkması kadar ideolojik çatışmanın yoğunluğu ile de yakından ilintilidir.

DYP'nin gelişmiş tarım alanlarında 1980 öncesi AP'nin başarısını anımsatan konumu ANAP'ın izlediği tarım politikasının pamuk ve tütün üreticilerine vurduğu darbe ile doğrudan ilişkili görünüyor. 1980 öncesi tütün fiyatlarının belirlenmesinde iktidar partilerinin esas olarak politik kaygılarla hareket ettiği hatırlanırsa (1) ANAP'ın belirli bir ekonomik rasyonalite anlayışıyla tütün piyasasını tümüyle rekabete açmasının politik bir maliyeti olacağı beklenebilirdi.

1970'lerde AP'nin ikinci parti konumuna düştüğü büyük kentlerde ANAP'ın son ara

(1) Ü. Ergüder, «Politics of Agricultural Price Policy.» E. Özbudun ve A. Ulsan (der.) *The Political Economy of Income Distribution in Turkey*, New York, Holmes and Meier, 1980, s. 169-195.

Bulutay ve Yıldırım'ın 1960 sonlarında yaptığı bir çalışmada da tarımsal gelir artışı ile oy verme eğilimleri arasında ilişki olduğu saptanmış ve seçmenlerin iktidar partisinin izlediği tarım politikasına duyarlı olduğu sonucuna varılmıştı. T. Bulutay, N. Yıldırım, «Türk Seçmenlerinin Oy Verme Eğilimlerinde İktisadi Sebeplerin Önemi Üzerinde Bir Deneme,» *S.B.F. Dergisi*, c. XXIII, Aralık 1968, s. 7-43.

seçimde sağladığı başarı, bu partinin kadro ve program açısından olduğu kadar seçmen tabanı açısından da «yeniliği»nin bir göstergesi. Özellikle alt ve orta tabakaların yoğunlaştığı İstanbul ilçelerinde eski CHP seçmen tabanından bu partiye kayan oylar ANAP/AP farklılığını şerhiliyor. ANAP'ı eski CHP seçmeni için cazip kılan nedir? Ulusal politikaların, iddiaların aksine, «ortadirek»e darbe vurduğu düşünülürse bu soruyu yanıtlamak zor. Bu durumda ANAP'ın başarısı ancak 1984 sonrası ANAP'lı Belediyelerin büyük kent sorunlarına pragmatik yaklaşımına ve patronaj mekanizmasını etkin bir biçimde kullanmasına bağlanabilir. Öte yandan çok tartışılan ANAP'ın geleceğini yalnızca ANAP'lı Belediyelerin başarısına bağlamak da sakıncalı. Sağdaki hesaplaşmada, yerel politikalar yanında ulusal politikaların başarısının ve liderlerin politika sanatını icra etme yeteneklerinin de önemli ölçüde belirleyici ola-

bileceğini söylemek şimdilik mümkün görünmüyor.

1986 Ara Seçimlerinin en çarpıcı sonuçlarından biri de sosyal demokrat partilerin başarısızlığı. Gelecekte sosyal demokrasi kendini toparlayabilir mi? Bu günlerde iki parti arasındaki zımnî liderlik çekişmesi ve ikisinin de karşı karşıya bulunduğu iç örgüt sorunları sosyal demokrasinin gücünü büyük ölçüde kırmış görünüyor. Ancak, özellikle büyük kentlerde ANAP'ın izlediği politikaya eski CHP seçmeninin destek vermesi, örgütsel nedenlerin ötesinde sorunun ciddiliğine işaret ediyor. Büyük kentlerde yerel yönetimlerin giderle artan rolü özellikle SHP'de belirgin olan merkezîyetçi görüşlerin geçerliliğini sorgularken sosyal demokrat kesimdeki ideolojik boşluk alt tabakaların politizasyonu için yeni politik söylemlerin gerekliliğini vurguluyor.

Tablo : 1 — 1983 Genel Seçimleri Türkiye Ortalaması ve 11 Seçim Çevresi Oy Oranları Karşılaştırması.

Partiler	Türkiye Ortalaması (%)	Ortalamanın Üstündeki Seçim Çevreleri	%	Ortalamanın Altındaki Seçim Çevreleri	%
ANAP	45.1	Ankara (2)	55.1	Niğde	44.3
		Burdur	53.1	Bingöl	44.2
		İstanbul (6)	46.6	Zonguldak (2)	43.0
		Manisa (2)	46.3	Gaziantep	41.7
				Manisa (1)	40.9
HP	30.5			Samsun (2)	40.6
				İzmir (2)	31.4
		İzmir (2)	38.0	Bingöl	29.2
		Gaziantep	34.4	Niğde	28.6
		İstanbul (6)	33.2	Manisa (2)	28.5
		Manisa (1)	31.6	Samsun (2)	28.3
MDP	23.3	Burdur	31.3	Ankara (2)	24.2
		Zonguldak	31.1		
		Samsun (2)	30.1	Ankara (2)	19.9
		İzmir (2)	29.6	İstanbul (6)	19.1
		Manisa (1)	27.5	Burdur	15.6
		Niğde	27.1		
		Bingöl	26.6		
		Zonguldak (2)	25.9		
		Manisa (2)	25.2		
		Gaziantep	23.9		

(DİE, 1983 Milletvekili Seçimi Sonuçları)

Tablo : 2 — 1986 Ara Seçimleri Türkiye Ortalaması ve 11 Seçim Çevresi Oy Oranları Karşılaştırması (5 Parti ve Toplam SHP + DSP Oyları İtibarıyla)

Partiler	Türkiye Ortalaması (%)	Ortalamanın Üstündeki Seçim Çevreleri	%	Ortalamanın Altındaki Seçim Çevreleri	%
ANAP	32.12	İstanbul (6) Ankara (2) Burdur Gaziantep Bingöl	38.3 37.7 37.1 35.7 33.7	Niğde Samsun (2) İzmir (2) Manisa (2) Manisa (1) Zonguldak (2)	31.3 29.6 29.5 28.6 27.3 25.4
DYP	23.53	Manisa (2) Samsun (2) Manisa (1) Niğde Zonguldak (2) Burdur	38.1 33.7 32.8 27.2 26.5 25.2	Bingöl Ankara (2) İzmir (2) Gaziantep İstanbul (6)	21.0 20.3 19.3 17.8 13.2
SHP	22.74	İzmir (2) Gaziantep Bingöl	34.0 30.4 23.0	Manisa (1) Ankara (2) Manisa (2) İstanbul (6) Burdur Niğde Samsun (2) Zonguldak (2)	22.4 21.1 20.7 20.5 18.8 17.7 16.5 13.5
DSP	8.50	Zonguldak (2) İstanbul (6) İzmir (2) Samsun (2)	18.0 13.9 10.0 8.6	Ankara (2) Manisa (2) Manisa (1) Burdur Niğde Gaziantep Bingöl	8.0 6.5 6.1 5.2 5.0 3.5 2.0
Toplam SHP + DSP	31.24	İzmir (2) İstanbul (6) Gaziantep Zonguldak (2)	44.0 34.4 33.9 31.5	Ankara Manisa (1) Manisa (2) Samsun (2) Bingöl Burdur Niğde	29.1 28.6 27.2 25.1 25.0 24.0 22.7
RP	5.48	Bingöl Niğde İstanbul (6) Zonguldak (2) Gaziantep	14.4 9.0 8.6 6.5 5.9	Manisa (1) Ankara (2) Manisa (2) Samsun (2) Burdur İzmir (2)	4.8 4.4 4.1 4.0 3.5 2.1

Tablo : 3 — 1977 Genel Seçimlerinde 11 Seçim Çevresinde 4 Partinin Oy Dağılımı (%)

Partiler	Seçim Çevreleri										
	Anka- ra (2)	Bingöl	Burdur	Gazl- antep	İstan- bul (6)	İzmir (2)	Mani- sa (1)	Mani- sa (2)	Niğde	Sam- sun (2)	Zongul- dak (2)
AP	45.49	29.6	43.2	32.4	27.43	42.25	45.5	56.2	37.8	44.5	46.24
CHP	37.87	25.4	39.8	44.5	57.93	49.61	41.8	30.8	35.1	39.9	40.13
MHP	8.28	1.1	6.7	11.1	3.1	1.79	3.3	3.9	13.0	4.1	3.0
MSP	7.23	25.4	6.8	8.5	7.8	2.26	4.8	5.8	9.3	6.8	3.74

(DİE, 1977 Milletvekili ve Cumhuriyet Senatosu Üçte Bir Yenileme Seçimi Sonuçları)

Tablo : 4 — 1986 Ara Seçimlerinde 11 Seçim Çevresi Oy Dağılımı (%)

Partiler	Seçim Çevreleri										
	Anka- ra (2)	Bingöl	Burdur	Gazl- antep	İstan- bul (6)	İzmir (2)	Mani- sa (1)	Mani- sa (2)	Niğde	Sam- sun (2)	Zongul- dak (2)
ANAP	37.7	33.7	37.1	35.7	38.3	29.5	27.3	28.6	31.3	29.6	25.4
DYP	20.3	21.0	25.2	17.8	13.2	19.3	32.8	38.1	27.2	33.7	26.5
SHP	21.1	23.0	18.8	30.4	20.5	34.0	22.4	20.7	17.7	16.5	13.5
DSP	8.0	2.0	5.2	3.5	13.9	10.0	6.1	6.5	5.0	8.6	18.0
RP	4.4	14.4	3.5	5.9	8.6	2.1	4.8	4.1	9.0	4.0	6.5
MÇP	4.4	1.6	3.6	2.8	1.1	0.9	1.7	1.4	3.7	2.7	1.8
Diğer	4.1	4.3	6.6	3.9	4.4	4.2	4.9	0.6	6.1	4.9	8.3

(1986 Ara Seçimleri oy oranlarının hesaplanmasında 10 Ekim 1986 tarih ve 19247 sayılı Resmi Gazete'den yararlanılmıştır.)

Gorbaçov'un Reformları

Ernest MANDEL

International Viewpoint dergisinin 30.9.1985
günü 83. sayısında «The First Six Months of
Gorbachov's Reign» başlığıyla yayımlanan yazıyı
Nail Satlıgan Türkçe'ye aktardı.

Sovyet ekonomisinin Gorbaçov tarafından açığa vurulan başlıca yetersizlikleri şunlardır: Gorbaçov, teknolojik gecikmeye ve birçok sanayi ürününün düşük kalitesine işaret etti. İkisi birlikte «Sovyet ürünlerinin, makineler dahil, dünya pazarındaki rekabet gücünü zayıflatmaktadır.» (1) Ayrıca büyük bölümü aşırı boyutlara varmış ve uzun süre gerçekleştirilmeden kalmış olan (donuk) yatırımların düşük üretkenliği söz konusudur. Nihayet Gorbaçov, uyarılığını gittikçe yitiren dengesiz plânlamadan ve artan enerji ve ham madde israfından söz etti. (Bk. çizelge.)

Gorbaçov'un suçlamasını heyecan verici bir karar izledi. Gelecek beş yıllık plân (1986-1990) taslağı, temelli değişiklikler yapılmak üzere Gosplan'a (devlet plânlama örgütü) geri gönderildi. Gorbaçov, eleştirilerini Çelik Bakanlığı'na yönelik bir saldırı üzerinde yoğunlaştırdı :

«15 yıl içinde çelik sanayiine ayrılan yatırım ödeneği, 50 milyar rubledir. Bunun büyük bölümü yeni kasasitelerin inşasına ayrılmış, üstelik bunlar tamamlanmadan bırakılmışken işletmelerin teknik açıdan yeniden donatılması savsaklandı. Çelik Bakanlığı'nın ve bakanın, Kazanets Yoldaşın, yetersiz politikası yüzünden bu sanayi, gerek onuncu, gerekse on birinci beş yıllık plânın hedeflerinin gerisinde kaldı. Ortaya çıkan durum, köklü değişiklikleri gerekli kılıyor.» (2)

Andropov'un disiplin önlemlerinin harekete geçirdiği kısa bir toparlanmanın ardından sınaî büyüme hızında bu yıl görülen yeni azalma, telâşa düşmek için genel nedenlerin varlığına tanıklık ediyor. Resmî Sovyet kaynaklarına göre sanayi üretimi, 1984 Ocak-Haziran dönemindeki % 4,5'lik, 1983 Ocak-Haziran dönemindeki % 4,1'lik artışlara karşılık 1984 Ocak-Haziran döneminde ancak % 3,1 arttı. Ocak-Nisan döneminde karşılıklı daha da çarpıcıydı. Büyüme hızı, geçen iki yılın eş döneminde sırasıyla % 4,9 ve % 4,4 olarak gerçekleşen artışlara karşılık % 2,7'de

ÇİZELGE

Polonya Bilimler Akademisi'nce hazırlanıp **The Economist**'in 6 Temmuz sayısında zikredilen bir rapor, 1970-1980 yılları için gayri safi milli hâsılanın her 1.000 doları (resmî döviz kurları üzerinden) için yapılan enerji (kilo kömür cinsinden) ve çelik ürünleri (kilo çelik cinsinden) harcamasını kestiriyor :

Ülke	Enerji	Çelik Üretimi
SSCB	1.490	135
Doğu Almanya	1.356	89
Çekoslovakya	1.290	132
Macaristan	1.058	88
Büyük Britanya	820	38
Batı Almanya	565	52
Fransa	*502	*42
İsviçre	*371	*26

(*) Bu sayıların tam olarak karşılaştırılması olanaksızdır. Bu ülkelerin GSMH'sinin oluşumunda imalat, anılan öteki ülkelerdekine oranla daha küçük bir rol oynar.

kaldı. Bu sorunlarla ilgili ifşaat, çevresini saran ivedilik duygusu bir yana, anlamlı olsa da alışılmış olaylardandır; yapısal karakterini uzun süredir belirttiğimiz genel koşulları yansıtmaktadır.

Sovyetler Birliği'nde iktisadî büyümenin yavaşlaması, bürokratik diktatörlüğün ekonominin yaygın gelişiminden yoğun gelişimine geçişi sağlamadaki başarısızlığını gösteriyor. Bu durum, ek kaynakların dağılımında gittikçe artan bir gerilime yol açıyor.

1953-1973 döneminin tersine Kremlin, artık üretken yatırımları, askerî harcamaları ve kitlelerin yaşam düzeyini eş zamanlı olarak yükseltmiyor. Gorbaçov'un raporu, bunu açıkça kabulleniyor. Bundan çıkan sonuç besbellidir. Daha düşük bir yatırım düzeyinde büyümeye yeni bir hız vermek gerekiyor. Her şeyden önce yatırımların kendisi «rasyonelleştirilmek» zorunda.

Vurgulanan iki etken var — modernleşme ve disiplin. Gorbaçov, bürokrasinin üçüncü teknolojik devrim için kullandığı terim olan «bilimsel-teknik devrim»in habercisidir. Otomasyon, bilgisayar, robot — resmî ideolojik aygıtın hep bir ağızdan sarıldığı üç tema bunlar. Kuşkusuz SBKP'nin 1986 Şubatında toplantıya çağrılan yirmi yedinci kongresinin «programatik» belgelerinde de laytmotif bunlar olacak. (Bir kez daha bu formülasyon, Gorbaçov'un kendisininindir.)

«Disiplin»in anlamı, enerji ve ham maddede kullanımında daha çok tasarruf, ayrıca donatım ve emek gücünün daha rasyonel kullanımı ile plân hedeflerine ulaşmak için ek yatırım taleplerinin azaltılması olsa gerek. Ekonomide her zamankinden çok «saltanat süren» bürokrasinin maddî çıkarları göz önünde tutulduğunda bütün bunlar, bir hayli geleneksel, soyut ve gerçekçilikten uzaktır.

Tek somut öneri, yeni tesis yapımında mevcut tesisler ve teçhizatın modernleştirilmesi uğruna hatırı sayılır bir indirimle gidilmesi yolunda. Şimdilerde yatırım harcamalarının yalnız % 30'unu oluşturan «yeniden inşa»nın bundan böyle bu harcamaların % 50'sinden çoğunu masetmesi amaçlanıyor.

Dağ ve Fare

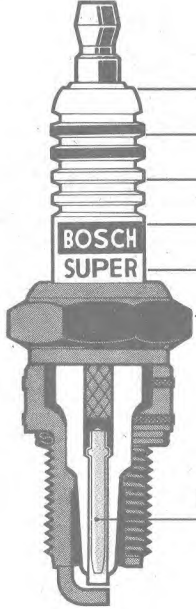
Bu önlem, Gorbaçov'un raporunda yer alan benzerleriyle birlikte nasıl uygulanacak? «Maddî özendiriciler»e, «işçileri seferber etmeye» ilişkin geleneksel, alışılmış değişimler elbette eksik değil. Ama bunların boş bir retorik olduğunu, hele 1960'ların ortasındaki Liberman-Kosigin reformları sırasındaki benzer lâflar hatırlandığında, herkes biliyor. Geriye kalan tek çare, idarî değişiklikler, yani bürokrasinin yeniden uyarlanması.

BOSCH SUPER

Dünyada ilk Bakır elektrodlu BUJİ

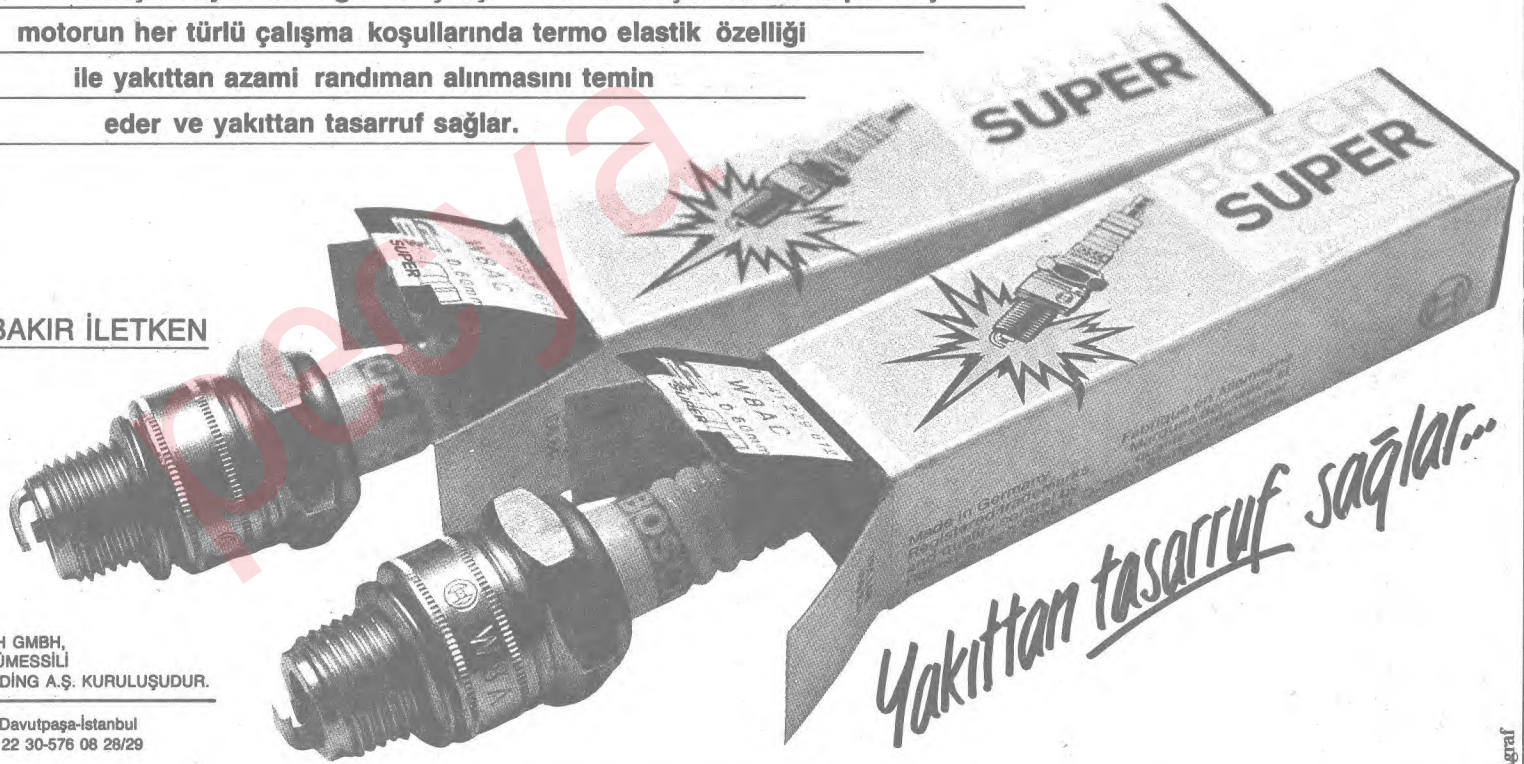
DİZEL MAGNET

TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

BAKIR İLETKEN

Bosch Süper Buji'nin Bakır elektrodu arabanın çalıştırılmasından birkaç saniye sonra gerekli çalışma ısısına ulaşır. Bosch Süper Buji motorun her türlü çalışma koşullarında termo elastik özelliği ile yakıttan azami randıman alınmasını temin eder ve yakıttan tasarruf sağlar.

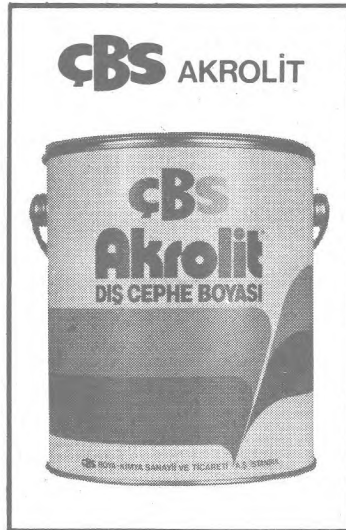
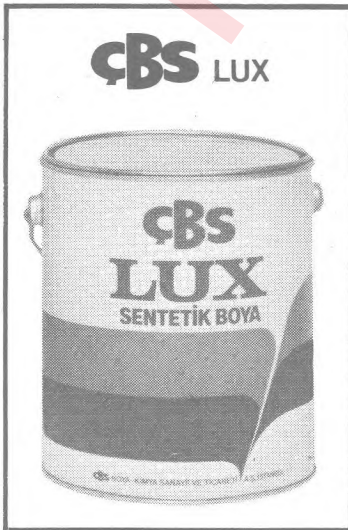
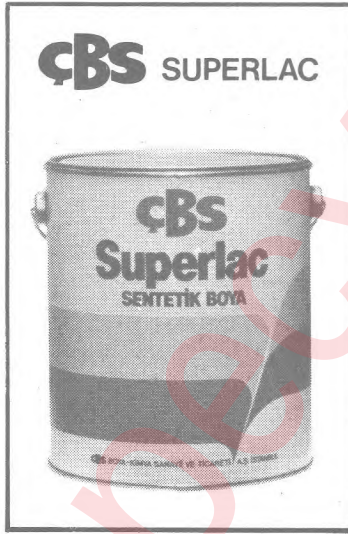

DİZEL MAGNET, ROBERT BOSCH GMBH,
STUTTGART TÜRKİYE UMUM MÜESSİLİ
M. AHMET VELİ MENER HOLDİNG A.Ş. KURULUŞUDUR.

Yılanlı Ayazma Sok. No:12 34020 Davutpaşa-İstanbul
Telefon: 577 21 88-576 21 52-576 22 30-576 08 28/29
Telex: 30106 dizetr.

ÇBS

inşaatınızda güç yuvanızda güzellik

ÇBS
güçlü boya

sıdır. Gerçekten Gorbaçov'un önerilerinin başka bir yere varacağı da yoktur.

Gorbaçov, merkezî plânlama organları ile tesis yöneticileri ve işletme gruplarını eş zamanlı olarak palazlandırmaya niyetleniyor. Bu nedenle ayrıcalıkları azalacak olanlar ara otoritelerdir — bakanlıklar, özellikle cumhuriyet bakanlıkları, yerel ve bölgesel organlar, özgül sanayilerin yetkilileri ve denetleme kurulları. Bunların sayısı indirilecek ve kendilerine daha az sorumluluk ve ağırlık verilecek. Bu bürokratik rasyonelleştirmeye plân göstergelerinin basitleştirilmesi eşlik edecek.

Bunların hiç biri çok köklü ya da çok inandırıcı değil. Lâtin ozanı Horatius'un fare doğuran dağla ilgili deyişini anımsatıyor. Sıkıntının vahameti ile teşhisin ciddiliği, önerilen çarelerin duraksamalı ve sınırlı niteliğiyle tam bir oransızlık içinde. Bu durum, 1983' teki ünlü Novosibirsk Raporu'nu kuvvetle hatırlatıyor. O raporda Tatyana Zaslavskaya, Sovyet ekonomisinin yapısal yetersizliklerinin eleştirel bir tahlilini yapmış, ama sonunda son derece belirsiz ve sınırlı reform önerilerinde bulunmanın ötesine geçememişti. (3)

Zaslavskaya'dan söz edişimiz hiç de rastlantı değil. Kendisi, açıkça kınanmasına karşın görevinden alınmamıştı. Fikirleri, kesinlikle itibardan düşmüş değil. Bu fikirler, kendisiyle yapılan ve *İzvestia*'nın 1 Haziran 1985 günlü sayısında yayımlatmayı başardığı bir görüşmede yeniden ortaya atıldı. Aslında Andropov'un «deneysel reform»unun (4) olduğu gibi Gorbaçov'un iktisadî reformunun da en azından bir bölümünün ardındaki esin kaynağının bu görüşler olduğu anlaşılıyor.

Her halükârda, merkezî plânlama organlarının ve tesis yöneticilerinin yetkileri birbirine koşut olarak güçlendirilirken ara bürokratik otoritelerin yetkilerinin kısılması, Novosibirsk Raporu'nda rastladığımız bu tema, «Gorbaçov reformu»na da damgasını basmış durumda.

Ama Zaslavskaya'nın raporunda henüz Gorbaçov tarafından resmen ele alınmayan, ancak 1986 Şubatındaki SBKP kongresinden önce ilgi odağı hâline gelebilecek olan bir başka reform önerisine daha rastlıyoruz. Bu öneri, tarımda ve hizmetlerde piyasa ekonomisinin «özel» alanının genişletilmesini öngörüyor. Zaslavskaya ile *İzvestia*'da yapılan görüşme, bunu tarımda yapmanın, bu genişleme «yasanın sınırları içerisinde kaldığı» sürece, mümkün olduğundan açıkça söz ediyor.

Bu konuda SBKP Merkez Komitesi'nde Sovyet tarımının yedi yıl boyunca Mihail Gorbaçov'dan sorulduğunu hatırlamakta yarar var. Onun bu yöneticiliğinin sicili, en hafif deyişle, parlak olmaktan uzaktır. Sovyet tarımı, sürekli durgunluğa uğramış durumda. Hayvan yemleri için tahıl üretimindeki açık, et üretiminin kişi başına 60 kilo dolayında duraklamasına yol açtı. Oysa aynı üretim, Fransa'da 100 kilonun üstünde; Sovyet önderlerince (Gorbaçov dahil) plânlama ve iktisadî yönetim için gittikçe artan ölçüde örnek gösterilen ülke olan Doğu Almanya'da ise 92 kilo.

Bu yıl tahıl üretimi küçük bir artış gösteriyor. 190-195 milyon ton dolayında gerçekleşeceği kesin. Ama bu miktar, 1981-1985 beş yıllık plâni için başlangıçta konan 240-250 milyon tonluk hedefin hâlâ pek uzığında.

Kolhoz (kolektif çiftlik) üyeleri ile Sovhoz (devlet çiftliği) işçilerinin özel topraklarında yapılan üretim, Brejnev döneminde durgunluğa girmişti. Gorbaçov'un buralardaki üretimi canlandırmak istediğine ilişkin birçok belirti var. Toplam tarımsal üretimin % 25 kadarını oluşturan bu miktar içinde hayvan yetiştiriciliği ile meyve ve sebze üretiminin özgül ağırlığı daha yüksek. (5)

Gerçekte özel üretimi devlet denetimi altında canlandırarak devlet ve kooperatif dağıtım ağlarının kanallarına yöneltmek, re-

formcular tarafından savunulan çözümlerin bir tanesi. Bu reçete, Polonya ya da Yugoslav modelleri bir yana, (Hruşçev ve Brejnev dönemlerinden miras kalan) bu günkü Sovyet yapısı ile Macar yapısı arasında yarı yolda duran Doğu Alman modeline yakındır.

Bu reformun en cüretli yönü hizmetlerde görülüyor. Reformun bu yönünün deneysel bir uygulaması, Estonya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilmişti. **İzvestia**'nın 19 Ağustos 1985 günlü sayısında çıkan bir yazıya göre günümüzde onarım hizmetleri sanayii, halkı en az hoşnut eden sanayiler arasında yer alıyor. «Resmî» devlet ve kooperatif onarım hizmetlerinin yıllık cirosu, 6 ile 7 milyar ruble arasında. «Gayri resmî» onarım hizmetleri sanayii kesiminin işlem hacmi buna yakın. Karşılınmayan onarım ihtiyaçlarının yıllık değerinin 5,5 ile 6 milyar ruble arasında, yani toplamın üçte biri dolayında bulunduğu kestiriliyor.

Dahası 17 ila 20 milyon kadar işçi, «resmî iş»lerinin yanı sıra geceleri onarım işleri yapıyor. Resmî görevlerin bundan zarar gördüğü, özellikle bunların bu işleri yapmak için iş yerlerinden gereç çalmalarının söz konusu olduğu açık. (6)

Estonya SSC'sinin Tallin kentindeki Elektorn radyo ve TV onarım firması, dükkânlarından birini işçi başına ayda 650 ruble karşılığında bir teknisyenler müfrezesine kiraya verdi. Teknisyenler, ayrıca gereç, elektrik, ısıtma vb. giderleri de karşılayacaklardı. Karşılığında müşterilerinden uygun buldukları bir onarım bedelini talep edebileceklerdi.

Fiyat arz ve talep yasasının işlemesiyle saptandı. Onarım işçileri, net gelirlerinin % 70'ini kendilerine saklayabileceklerdi. % 30'u bir tür kâr vergisi olarak devlet işletmesine ödemek zorundaydılar.

TV Onarımı Tecrübesi

Sonuçların şaşırtıcı olduğu anlaşılıyor.

Eskiden iki hafta olan, onarım için bekleme süresi — Tallin bu bakımdan bekleme sürelerinin çok daha uzun olduğu Moskova ile Leningrad'a kıyasla talihtir —, bir iki güne indi. Sabahleyin dükkâna götürülen bir radyo ya da TV cihazının akşamleyin geri verildiği sık görülüyordu.

İşin kalitesi büyük ölçüde düzeldi. Rüşvet ortadan kalktı, fiyatlar hızla istikrar kazandı. Gerçekte arz ve talep o denli çabuk dengeye geldi ki müfreze, sunduğu hizmetlerin Tallin'deki piyasası hızla doyduğundan şimdi taşrada yeni müşteriler aramakta.

Bu tür olaylarla ilgili yazıların Sovyet basınında yayımlanabiliyor olması, görünen o ki, Gorbaçov ile ekibinin bu tecrübeyi yaygınlaştırmak istediğinin işaretidir. Hizmet sanayilerindeki örnek, Macar modeline şimdiden daha yakın düşüyor. Ama Macaristan örneğinin kendisinin gösterdiği gibi bu tür reformun geniş çaplı sanayide uygulanması hiç de kolay değildir. İktisadî ya da toplumsal açıdan başarılı olmasının güvencesi de yoktur.

Sovyetler'in bilgisayarların yayılması ve kullanılması alanındaki gecikmesi, «Gorbaçov reformu»nun karşısına dikilen bilimsel, teknik, iktisadî, toplumsal ve siyasal sorunları bir bakıma özetleyiveriyor.

Salt bilimsel araştırma alanında Sovyetler Birliği'nin Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ya da Japonya'nın açıkça gerisinde kaldığından pek söz edilemez. Sovyet matematikçileri, dünyanın en iyileri arasında yer almaktalar. 20 Ocak 1985'te Moskova Radyosu'nda konuşan Vladimir Gureviç, Sovyetler Birliği'nin Severodonetsk'te dünyanın en gelişmiş süper bilgisayarını inşa etmekte olduğunu açıkladı. Gerçi bunun bir böbürlenme olup olmadığını bilmemize olanak yok; ama kendi başına böyle bir iddiaya inanmak zor sayılmasa gerek.

Ne var ki böyle bir tasarıya girişmek, prototipler inşa edip bunları denemek ile bu

tür aygıtları genel kullanıma sokmak bir yana, bunların seri imalatına geçmek arasında bile uzun bir yol var. Bu ikinci alanda Sovyetler Birliği'nin gecikmesi, yadsınmaz, çarpıcı ve çok ciddidir. İşletmelerin, yönetim organlarının ve okulların pratikte kullanabildiği bilgisayarlar, hâlâ, Üçüncü Kuşak denilenlerden ibaret.

Batı'da daha şimdiden genelleşmiş olan Dördüncü Kuşak üretimine başlanmış olduğu pek söylenemez. Büyük Sovyet işletmelerinin (yani 500'den çok işçi çalıştıranların) ancak % 35'i bilgisayar sahibiyken aynı oran Amerika Birleşik Devletleri ile Japonya'da % 100'e yaklaşıyor. Şimdiki beş yıllık plânda yılda 2,5 ila 3 milyar ruble değerinde yazılım üretilmesi öngörülmekteyse de gerçek üretim, 1983 ve 1984'te bu rakamın % 1'ine ancak ulaştı. Üstelik bilgisayarlar, plânda 18 ila yirmi saatlik bir günlük kullanım öngörülmüş olmasına karşın günde ortalama olarak yalnız 12 saat kullanılmakta.

Bilgisayarların yığinsal çapta okullara sokulması, Sovyetler Birliği'nin yetişmekte olan kuşaklarını bu yeni iş ve araştırma âleatinin genel kullanımına hazırlamak açısından acil bir ihtiyaç. Sovyet yetkilileri, Sovyetler Birliği'nin kendi üretiminin yetersizliği, Doğu Almanya'nın ise sınırlı ihrac kapasitesi karşısında Apple-Macintosh ya da IBM PC-AT tipinde «kişisel» bilgisayarları geniş çapta ithal etmek üzere İngiliz ve Amerikan firmalarına yöneldiler. Ama gecikme ortadan kalkmış değil. Yaygın olarak kullanılan bilgisayarların nicelik ve niteliği açısından Sovyetler Birliği'nin Amerika Birleşik Devletleri'nin on ila 15, Japonya ile Büyük Britanya'nın ise beş ila on yıl gerisinde kaldığı kestirilmekte.

Bilgisayarlardan yararlanma alanındaki gecikme, daha da belirgin. 1970'lerin başında üretimin, yatırımların ve bir bütün olarak iktisadî hayatın plânlanıp, yönetilmesi bakımından plânlı ekonominin kapitalist ekono-

miye oranla bilgisayar kullanımına daha elverişli olduğu düşüncesi Sovyetler Birliği ve Doğu Almanya'da yaygındı. Sovyetler Birliği ulusal ekonomisinin tümü için birleşik bir veri bankası oluşturmak için plânlar geliştiriliyordu.

Bu gün Sovyet felsefecileri, iktisatçıları, işletmecileri ve **apparatchik**'leri ağız değiştirdiler. İşletmelerin ve ulusal ekonominin yönetiminde rasyonel ve genelleştirilmiş bilgisayar kullanımı, giderek artmakta olduğu görülen sayısız güçlüklerle karşılaşılıyor.

Veriler ve Diktatörlük

Bu sorunlardan bazıları teknik nitelikli olmakla birlikte kısa ya da orta dönemde giderilmeleri zordur — yetersiz bir alt yapı (özellikle yetersiz bir telefon ve genel olarak telekomünikasyon sistemi), elektronik teknisyenlerinin, özellikle de yazılım uzmanlarının azlığı ve (bilgisayarlara geçilmesi mekanik, hatta elle çalışan muhasebe ve yazışma bölümlerinin kaldırılmasını sağlamamışken) bilgisayar teknolojisi kullanımının malî açıdan ya da üretkenlik açısından haklı gösterilmesindeki zorluklar.

Ne var ki esas güçlükler, sosyoekonomik ve sosyo-politiktir. Genelleşmiş bilgisayar kullanımı, serbest ve açık bilgi dolaşımını ön gerektirir. Kapitalist girişimler içerisinde bunu sağlayan, bunların özel mülkiyetidir. Ulusal ekonominin bütününde böyle bir engelsiz bilgi dolaşımı, piyasa ekonomisinin işleyişi için gerekli değildir. (7)

Sovyet ekonomisi içerisinde bürokratların olabildiğince düşük plân hedefleri için azamî kaynakları elde etmekteki maddî çıkarlarından ötürü işletmeler ve üst düzey yetkilileri arasında serbest bilgi dolaşımı, sağlanmış olmakla kalmaz, pratikte olanaksızdır da. Bireysel işletmeler içerisinde bile bilgi dolaşımı sınırlıdır.

Bürokratik yönetim sistemi, büyük ölçüde yanlış bilgiler temelinde işler; bunların yanlış olduğunu da bütün ilgili taraflar bilir. Macaristan'ın eski komünist başbakanı Andras Hegedus, bir zamanlar bu durumu «genelleşmiş sorumsuzluk» olarak adlandırmıştı. (8) Böylesi koşullarda birleşik bir veri bankasını «rasyonel olarak» nasıl kullanabilirsiniz? Görünen, bürokratik yönetim sisteminin kendisinin bir engel olduğudur. (9)

Sosyoekonomik sorunların yanı sıra sosyo-politik sorunlar da var. Kişisel bilgisayarlar, genellikle yazıcılarla, yani küçük bir ofset matbaa ya da fotokopi cihazı gibi iş görebilen bir basım aygıtıyla donatılmıştır. Okullara, üniversitelere, işletmelere yayılmış milyonlarca kişisel bilgisayar, **samizdat** için, sansürden geçmemiş bir yayın seli için milyonlarca potansiyel kaynak hâline gelebilir.

KGB için ne kâbus, sözüm ona «anti-Sovyet ajitasyon organları» için ne yağlı lokmal Oysa söz konusu olan, emekçi halkın, işçi devletin toplumsal gerçekliğinin her alanına ilişkin görüşlerini dile getirme hakkının, Marx ile Lenin'in işçilerin sahip olacaklarını umdukları, sahip olmaları gerektiğini düşündükleri bir hakkın doğal ve olağan bir biçimde kullanılmasından başka bir şey değil.

Bu iki güçlük, Sovyet kodamanları arasında minyatür bilgisayarların yönetim ve eğitim kuruluşlarında geniş ölçüde yayılmasının ne derece tavsiyeye şayan olduğu konusunda birçok tereddüt ve tartışma doğurdu. İçinde yaşadığımız dünyada teknik ilerlemeye karşı konulamayacağından — özellikle iki sistem arasındaki rekabet baskısından ötürü — SSCB de eninde sonunda bilgisayarla dolacaktır.

Gene de bürokratlar, her türden uzlaşmayla «tahribatı sınırlı tutmaya» çalışacaklardır. Nitekim yazıcıları yerinden yönetmekten, yani kişisel bilgisayarları yaygınlaştırmak bunları basım araçlarından ayırarak sa-

kat bırakmaktan söz etmekte.

Demek ki Gorbaçov'un sorunu özünde siyasal niteliklidir. Gorbaçov, «reform»un başından beri çatışma içine giren ve belli gelişmelerin sonuna dek sürdürülmesi durumunda şiddetle patlak verecek olan çelişik toplumsal çıkarlar arasında bir seçişle karşı karşıya. (10)

Açıktır ki «bürokratik yönetimin bürokratik rasyonelleştirilmesi», işletme yöneticilerinin haklarının genişletilmesini içerecek, bu ise Sovyet işçileri için ekim devriminden geriye kalan başlıca kazanım olan, işçilerin iş bulma haklarını zedeleyecektir. Şimdiye dek işçi timlerinin öz disiplin uygulaması ve kendi kendilerini bir süre için işten çıkarması gibi yollarla ya da müfreze sistemi aracılığıyla ve (bir azınlık için) hatırı sayılır primlerin çekiciliğiyle bu sorunun üstesinden gelme yolundaki bütün girişimler, işçilerin sınıf dayanışması ve iç güdüsel eşitliği karşısında başarısızlığa uğradı. (11)

Sırf siyasal baskının bu engeli yıkmaya yetmesi çok kuşkuludur. İktisadî baskının tırmandırılması, yani yığınsal işsizlik yaratılması gerekecektir. Ancak bu günkü güçler dengesinde bunun muazzam ve patlayıcı bir işçi sınıfı direnişine yol açmadan gerçekleştirilmesi olanaksızdır.

Ne var ki işçi sınıfı direnişinin oluşturduğu bu engel yıkılmayacak olursa işletme yöneticilerinin haklarındaki genişleme sınırlı kalacak, bürokrasi içerisindeki sorumlulukların önemsiz ölçüde yeniden dağıtılmasının ötesine geçemeyecektir. Dolayısıyla iktisadî büyüme ve teknolojik yenilik hızları üzerindeki olumlu etkiler (12) gerçek birer etki olsalar bile, ilk Malenkov-Hruşçev reformları ile bunlardan sonraki Liberman-Kosigin reformlarında olduğu gibi, uzun sürmeyecektir. Birkaç yıl geçince aynı nedenler, yeniden aynı etkileri doğuracaktır. Sorun, konjonktürel değil, yapısal bir sorundur.

Her şey gösteriyor ki Gorbaçov'un kö-

kenleri, toplumsal doğası ve yaradılışı, bin bir türlü engellemeye statukoyu, yani ayrıcalıklarını savunan bürokratik ahtapotun kollarından sıyrılmasına elverişli değil. Sovyet ekonomisinin ve toplumunun bunalımı, Novosibirsk Raporu ile Gorbaçov'un raporundaki çok sınırlı betimlemelerin bile açıklığa kavuşturduğu üzere köklü bir tedaviyi gerektiriyor.

İlâcın adı, demokratik olarak seçilmiş şûraları içinde örgütlenmiş, açıkça tartışıp kararlar alan işçilerin kendileri eliyle demokratik merkezîyetçi biçimde yönetilen bir ekonomi. Bunun için toplumsal eşitsizlik kararlılıkla azaltılarak ve herkese toplumsal kazançlardan belirli ve açık bir pay vererek üreticilerin temelli bir güdülenmeye kavuşturulmaları gerekiyor. Bu da, emekçi kitlelerin muazzam yaratıcı potansiyelinin serbest bırakılması anlamına geliyor.

Nomonklatür kaldırılmadan, bürokrasinin SSCB'nin her tarafındaki siyasal tekeli giderilmeden, siyasal çoğulculuğa geçilmeden, Sovyet anayasasına pratikte uyan bütün siyasal partiler ile kuruluşlar legalleştirilmeden böyle bir atılım olanaksızdır. Bütün bunlar, tam boy bir siyasal devrimi gerekli kılıyor.

Gorbaçov, geleneksel tumturaklı lâfların ve resmî kuş dilinin arasından olsa bile, nelerin tehlikede bulunduğunun farkında olduğunu yansıtan bir tonla konuşuyor zaman zaman. Örneğin 9 Eylül 1985 tarihli *Time*'da şöyle diyordu :

«Kapsamlı bir değişiklik ve performansta köklü bir düzelme ihtiyacını halk desteklemekle kalmıyor; bu onun talebi, zamanımızın gerçek buyruğu hâline geliyor.»

«Kapsamlı değişiklik» ve «köklü düzelme» gibi sözlerin ne demeye geldiği açık; ama aynı Gorbaçov'un öngördüğü türden reformlarla böyle bir şey başarılmış olmayacak.

Sovyet önderi Sovyetler Birliği'nin Ekim

Devrimi'nce yaratılan yapılar sayesinde kaydettiği büyük ilerlemelerden söz ederken haklı olduğu bir taraf var. Emperyalist propagandacılar, günümüzde dünyadaki bilimsel derecelerin dörtte birini, mühendislerin neredeyse yarısını elinde tutan ve teknoloji alanında emperyalist ülkelerin hâlâ açık farkla gerisinden gelen SSCB ile alay etmekte fazlasıyla acele ediyorlar.

Bu bilgiler, bu mühendisler, Sovyet emekçi halkının vasıfları ve kültürü, birer olgudur, etkileyici birer olgudur. Bunu anlamayan kimse, günümüz dünyasını tam olarak anlamıyor demektir.

Bu muazzam potansiyelin Sovyet halkları için, uluslararası sosyalizm davası için ve bütün insanlık için getirebileceği yararları önleyen, Sovyet bürokrasisinin ataleti ve boyunduruğudur. (13) Sovyet kitleleri bu boyunduruğu kıracak olursa dünya 1917 Ekiminde dünyayı sarsan on günde kadar dramatik bir değişikliğe uğrayacaktır.

NOTLAR

1. Merkez Komitesi'ne sunduğu raporda Gorbaçov, buna karşın bu «rekabet gücünden yoksun makinelerin üretiminin büyük ölçüde artırılması için çağrıda bulundu. Makine üretimindeki artışın, 1981-1984 dönemindeki % 6'lık artışa karşılık, 1986-1990 döneminde yılda % 9 ile % 12 arasında olması öngörülmekte.
2. Gorbaçov'un konuşmasının tam çevirisi, örneğin Batı Alman gazetesi «Frankfurter Rundschau»nun 29 Haziran ve 1 Temmuz 1985 tarihli sayılarında yayımlandı.
3. Tatyana Zaslavskaya'nın raporu üzerine «International Viewpoint», No. 73, April 8, 1985 içinde Marina Bek'in yazısına bakınız.
4. Bu reform, işletme yöneticilerinin ürün fiyatları ve çeşitlerini belirlemedeki yetkilerinin genişletildiği sınırlı sayıda sanayi ve işletmeyi kapsıyordu.
5. Meyve ve sebzede — elma dışında — kent işçilerinin bahçeleri de önemsiz sayılmayacak bir rol oynamaktadır.
6. «Travail et travailleurs en URSS» (editins la De-

couverte, Paris, 1984) adlı mükemmel kitabında Jacques Sapir, Andropov yönetiminde, kısmen gece işinin sonucu olan ve alkolizmin ağırlaştırdığı devamsızlıkla mücadele için bir «kaytarıcılar avı» düzenlenmek istendiğini, ancak girişimin suya düştüğünü anlatıyor. «Kahvelerdeki, sinemalardaki, tiyatrolardaki insanların devamsız işçiler olup olmadığını denetlemek için 1983'ün başında müstahferin [polisin] gönderilmesi, bir belirti olabiliirdi. Ama bu kampanyanın tökezleyişi, aynı zamanda zorlayıcı önlemlerin sınırlarını da göstermektedir. 128 milyon işçinin her birinin peşine bir aynasız takamazsınız.» (s. 68)

7. Burjuvazinin ve devletin «bilgisayar suçu» konusundaki kaygılarının artışı, bu çelişkiyi yansıtır. «Firma dışındaki kimselerin ona ilişkin bilgilere görece kolay ulaşabilmeleri, «rekabeti bozmaktadır.»
8. Novosibirsk Raporu da, on yıl sonra, Sovyetler Birliği'nde yürürlükte bulunan iktisadî yönetim (buna «siyasal ve toplumsal»ı eklemek gerekir) sisteminin bütün halkta» tembellik, namussuzluk ve düşük bir ahlâk düzeyi» yarattığını vurguluyordu. Rapor, bütün bunlara tepenin örnek olduğunu da ekleyebilirdi, «Der Fisch beginnt am Kopf zu stinken» («Balık baştan kokar.»)
9. Bu konuda Sovyet bilgisayar bilimi konusunda

uzmanlaşmış bir Amerikalının (komünizme çok düşman), William K. McHenry'nin doktora tezinde yer alan önemli görüşlere bakınız.

10. Novosibirsk Raporu, SSCB'de radikal bir iktisadî reformun gecikmesinin nedenleri arasında çeşitli toplumsal katmanların çelişik çıkarlarını açıkça sayıyordu. Gorbaçov'un kendisi, daha alçak perdeden olsa da, aynı görüngüye dokundurmuştu. Sovyetler Birliği'nde bu çelişkilerin varlığı konusunda başlatılan tartışma üzerine IV, No. 72, April 8, 1985 içinde Marina Bek'in yazısına bakınız.
11. SSCB'ye davet edilen bir Fransız sanayicisi, Fransız iş çevrelerinin dergisi «l'Expansion»un 24 Mayıs 1985 tarihli sayısında yayımlanan bir raporunda bu konudaki ilginç ayrıntıları aktarır.
12. Gorbaçov, mühendisler ile teknisyenlerin maaşları ile «yenileyiciler»in ikramiyelerini artırmayı vaat etmiştir.
13. Profesör Harley D. Balzer, bu çelişkinin nedenlerini geçenlerde «Issues in Science and Technology» adlı Amerikan dergisinde tahlil etmiştir. Hepsini bürokratik yönetim ve diktatörlüğe gelip dayanmaktadır, yoksa üretim araçlarının ortaklaşa mülkiyeti sistemine ya da iktisadî plânlamaya değil.

—ooOoo—

Gorbaçov'un ilk Dönemleri

Bir önceki yazının devamı olarak aynı derginin 14.10.1985 tarihli 84. sayısında «Gorbachov's Reform's» başlığıyla yayımlanan bir yazıyı da Türkçe'ye Nail Satlıgan çevirdi.

Gorbaçov'un esaslı reformlar gerçekleştireceği beklentisi o denli geniş kabul gördü ki Çekoslovak muhalefet grubu Yasa 77, bir açık mektupta Çekoslovak KP önderlerinin bildiklerinden şaşmama tutumu karşısında kendisinin «reform isteği»ne arka çıktı. Böylesine öznel izlenimler, ivedi nesnel ihtiyaçların yansımından başka bir şey değildir. Yıllardır Sovyetler Birliği'nin bürokratik diktatörlüğün egemenliği karşılığında ödemek zorunda kaldığı bedelin faturası giderek kabarmaktaydı. Son iki yılda iktisadî büyüme haleri sürekli düştü. Tarımdaki bunalım, batı ülkelerinden yapılan tahıl ithalatı karşısındaki bağımlılığın yürekler acısı boyutlara varmasına yol açıyor. Elektronik

alanındaki teknolojik ilerlemede ciddi bir gecikme meydana geliyor. Ölüm oranındaki keskin yükseliş, kamu sağlığında bir bunalımın işareti. Ve bunlar, bürokratik katılığın Sovyet toplumu ve kitleleri açısından yarattığı vahim sonuçların ancak birkaçı.

«Bunların değişmesi gerek» — Sovyetler Birliği'nde kendi adına düşünebilen herkes bu konuda görüş birliği içinde. Böylelerinin sayısı da, Aleksandr Zinoviyev benzerlerinin törelere körü körüne bağlı «homo sovieticus» efsaneleriyle bizi inandırmak istediklerinden çok daha fazladır. Şimdilik aşağıdan başlatılacak bir değişme perspektifi gözüküyor. Dolayısıyla aydınlar ile teknokratların beklentileri, yukardan değişme umudu üzerinde odaklaşıyor.

İşçilerin neler düşündükleri konusunda kimse fazla bir şey bilmiyor. Bu konuda en az bilgisi olan ise, birkaç bilgi kırıntısı toplamak için zaman zaman dokunaklı «fabrikalar içinde sosyolojik incelemeler» örgütleyen parti aygıtı. Bize ulaşan az sayıdaki ilk elden raporlar, kuşkucu ya da düpedüz düşmanca bir tutuma işaret etmekte.

Bu raporların ana fikri şu deyişle özetlenebilir: «Gorbaçov — Andropov — daha çok disiplin, işçiler için daha çok kemer sıkma.» Nitekim geçenlerde Leningrad'da yaptığı bir konuşmada Gorbaçov'un kendisi, gündemdeki reformların boyutları ile etkililiği konusunda kitleler arasında genel bir kuşkuculuğun bulunduğunu kabullendi.

Temelli reformlar konusundaki bu beklentilerin şimdiden suya düştüğünü söylemek pek doğru olmaz. 17 Mayıs 1985'te, Sovyet KP Merkez Komitesi'nin bütünüyle bu konuya ayrılmış iki oturumunun ardından «alkolizm ve sarhoşluğa karşı» önlemler benimsendi. Bunların 1 Haziranda yürürlüğe girmesi bekleniyor.

Alkolizm Sovyetler Birliği'nde korkunç bir belâdır. Sovyet Bilimler Akademisi'nin bir raporuna göre 40 milyon insan alkolizmin et-

kisi altındadır. Ekonomi üzerindeki etkileri (fabrikalardaki devamsızlık) kadar kamu sağlığı açısından yarattığı sonuçlar da fecidir. Sovyetler Birliği'ndeki ortalama beklenimli yaşam süresinde yıllardır kaydedilmekte olan azalışın başlıca nedeni olduğu kuşkusuzdur.

Sanayileşmiş ya da yarı sanayileşmiş ülkeler arasında ortalama beklenimli yaşam süresinin azaldığı tek ülke Sovyetler Birliği'dir. Daha modern ilâçların kullanıma sokulduğu gecikme ile sağlık bakımı sisteminin niteliğindeki giderek belirginleşen düşüş, alkolizmin yanındaki öteki etkenlerdir.

Bundan dolayı bürokrasinin bu sorunlara bir cevap bulmaya çalışmakta çıkarı olduğu açıktır. Devletin votka satışlarından elde ettiği kabarık gelirin alkolizm illetinin yol açtığı zararları kapatmada yetersiz kaldığı kesindir.

Alınan önlemler idarî ve baskıcı nitelikte. Bunlar arasında kahve, kantin ve lokantalarda 14.00'ten önce ya da 20.00'den sonra alkol verilmesinin yasaklanması, meşrubat ve meyve suyu üretiminin artırılmasıyla birlikte alkollü içkiler için büyük zamlar, gelecekteki votka üretiminde keskin bir azaltma, içki kaçakçılarına yönelik baskının yoğunlaştırılması, halka açık yerlerde sarhoşluk ve işletmelerde sarhoşluk nedeniyle devamsızlıkla ilgili cezaların ağırlaştırılması var.

Ne var ki bu önlemler, şimdilik gösterişli etkiler yaratabilmiş değil. Halk, genellikle, Paris'te yayımlanan **Le Monde**'un Moskova muhabirinin gazetesinin 7 Haziran 1985 günlü sayısında yayımlanan şu satırlarında görülen kuşkuculuğu paylaşıyor:

«Bütün hızıyla süren basın kampanyasına karşın Sovyetlerin gündelik hayatlarında gerçek bir değişiklik henüz ortaya çıkmış değil. Vidanın sıkılmasına devam edilmesi mümkün. Baskıcı önlemlerin üstüne yıllık alkol üretiminde yapılacağı açıklanan kısıntıların otomatik etkileri binecek. Ancak şim-

dilik eski alışkanlıkların kökleri, **Ogonok** dergisinde anlatıldığı gibi, hâlâ sağlam. Derginin okurlarından biri, bir lokantada deneme yapar. Çay ısmarlar. Garson, suç ortaklarına özgü bir gülümsemeyle sorar: 'Şişeyle mi istersiniz, sürahiyle mi?'

Aynı zamanda Gorbaçov, Andropov döneminde başlatılan, Çernenko'nun biraz gevşettiği, rüşvet ve 'iktisadî suçlar'a karşı şiddetli baskıları yeniden uygulamaya soktu. Tüm-birlik bakanlıkları ile çeşitli cumhuriyetlerin bakanlıklarında kelleler uçtu. Baltanın hedefi, işletmelerin, özellikle ticarî işletmelerin yöneticileri ile «paralel piyasalar»daki (kara ve «gri» borsalar) girişimci ve aracılardı.

Kimi durumlarda cezalar acımasızdı. Don kıyısındaki Rostov'da bir yiyecek dükkanının yöneticisi, «büyük çapta sosyalist mülkiyet hırsızlığı» yaptığı gerekçesiyle ölüm mahkûm edildi. Bölgede düzinelerle iktisadî ve siyasal yönetici, rüşvetten suçlu bulunup bir zorunlu çalışma kampında yirmi yıla varan hapis cezalarına çarptırıldılar.

Kovulan üst düzey görevlileri arasında elektrik enerjisi bakanı, inşaat malzemeleri bakanı, yüksek ve orta öğretim bakanı, çelik bakanı, hafif sanayi bakanı, petrokimya sanayii ve hayvancılık makineleri bakanları göze çarpıyor. Üstelik liste kesinlikle bunlarla sınırlı değil.

Hiyerarşinin tepesinde Sovyet KP'nin 121 bölgesel birinci sekreterinden 22'sinin yanı sıra düzinelerle yerel yönetici ile cumhuriyet bakanının görevine son verildi. Moskova'da dolaşan söylentilere göre (krş. 19 Haziran 1985 günlü **Sunday Times** ve 9 Eylül 1985 günlü **Times**) Sovyet KP'nin gelecek şubatta toplanması kararlaştırılan önümüzdeki kongresinde Merkez Komitesi üyelerinin yarısı görevlerinden alınacak.

Merkez Komitesi Prezidyumunda (Politbüro) beş değişiklik oldu. Hepsi Gorbaçov'un dostları olan dört yeni üyeye görev verildi —

Ligaçov, Riikov, İşebrikov ve Şevardnadze. Bir üyenin görevine son verildi. Bu, Gorbaçov'un baş rakibi Romanov idi.

Bütün bu reformları karakterize eden şey, bunların «bürokrasinin aşırılıkları»na karşı tipik bürokratik yöntemlerle — karar-nameler, idarî önlemler, baskı, cezalar — yürütülen bir mücadeleyi yansıtmalarıdır.

Disiplini pekiştirmek için devletin, onun organlarının, polisin balyozu — Mihail Gorbaçov'un politika ve toplum felsefesinin kısaca ifadesi budur. Bu, bürokrasinin su katılmadık felsefesidir.

Bu felsefenin öncelikle yansıttığı şey, reformların sözüm ona savaşıacağı illetin toplumsal doğasını anlamakta bürokrasinin gösterdiği yeteneksizliktir. Yığınsal alkolizmin kaynağı, maneviyat bozulması, toplumsal ve siyasal perspektiflerden yoksunluk, kişisel doyum sağlayabilecek toplumsal ilişkilerin eksikliği, gündelik hayatın umutsuzluğunu, sıkıntısını, iç karartıcılığını votkayla boğma iğvasıdır.

40 milyon alkoliğin yalnızca psikolojik sorunları olan 40 milyon bireysel «vaka» demek olmadığı, Marxizmin temel bir ilkesidir. Bunlar, aynı zamanda derin bir toplumsal hastalığın 40 milyon kanıtıdır. Bay Gorbaçov'a, yaverlerine ya da ideologlarına bu toplumsal hastalığın doğasının ve köklerinin neler olduğunu hiç sormayın.

Sovyetler Birliği'nin her yanına yayılan çürümenin (bunun yeni açığa çıktığı Doğu Avrupa ya da Çin Halk Cumhuriyeti'ni bir kenara bırakıyoruz) köklerinin meta üretimi ile paranın toplum içindeki etkisinin varlığını sürdürmesinde, pekişmesinde ve yaygınlaşmasında yattığı açıkça ortadadır.

Bu, bir kez daha, Marxizmin alfabetesidir. Sovyetler Birliği'nde var olan sınırlı meta üretimi dahi, emeğin doğasının kısmen özel olduğunu, dolayısıyla özel çıkarın varlığını sürdürdüğünü, bunların bir sonucu olarak da sistemli bir bereysel yararlar arayışının hü-

küm sürdüğünü yansıtır.

Elbette hiç kimse, bunların akşamdan sabaha kaldırılmasını isteyemez. Piyasanın ve para ekonomisinin geçici olarak genişletilmesinin kaçınılmaz olduğu bile ortaya çıkabilir. Ama adına lâıyk hiç bir Marxist, paranın nüfuzunun ve sosyalizmi kurma sürecinde toplumsal eşitsizlik ve bencilliğin artışının nesnel olarak zararlı, çözücü ve maneviyat bozucu etkilerine de gözlerini kapatamaz.

Lenin'in 1918'de yazdığı gibi: «Yüksek maaşların hem Sovyet rejimi ... hem emekçi kitleler üzerinde yaptığı maneviyat bozucu etkiyi yadsıyamazsınız.» («Sovyetler İktidarının İvedi Görevleri.») Onun şu satırları daha da açıktır: «Çok yüksek ücretler önererek burjuva uzmanlarını [bu söylenenler sözüm ona komünist uzmanlar için çok daha geçerlidir] çekmenin Paris Komününün ilkelilerinden bir uzaklaşma olduğu gerçeğini kitlelerden gizleseydik burjuva politikacılarının derekesine düşmüş, kitleleri kandırılmış olurduk.»

Ne var ki bürokrasi, 55 yılı aşkın süredir, yani Stalin eşitçiliğin komünizmin bir ilkesi olmaktan çok bir «küçük burjuva sapması» olduğunu keşfedeli beri bütün bunları kitlelerden özenle gizliyor. Bürokrasinin bu davranışı, cahilliğinden ya da akılsızlığından ileri gelmiyor. Toplumsal çıkarları, onu böyle davranmaya zorluyor. Bürokrasi, yararlandığı maddî ayrıcalıkları haklı göstermek zorunda. Yozlaşmanın ve «iktisadî suçlar»ın kaynağını açığa çıkaramaması bu yüzdendir.

Böylece bürokrasinin, asırlık silâhına başvurmaktan başka çaresi kalmıyor. Ama bunu yaparken savaştığını iddia ettiği illetin doğasının bireysel değil de toplumsal olduğunu yalnızca doğrulamış oluyor. Marx'ın kendisinin bu sorunla ilgili görüşü alabildiğine açıktı:

«Cezalandırma, toplumun var oluş koşullarının, bunların içeriği ne olursa olsun,

her türlü ihlâline karşı toplumu korumanın bir aracından başka bir şey değildir. Ama bir ceza yarpıcından daha iyi bir savunma aracı bulamayan bir toplum, ne biçim bir toplumdur?..

«O zaman, suçların sayısı artıyor, bunlar birer doğal görüngü gibi görünecek denli sık ve düzenli işleniyorsa suçluların bir bölümünü ortadan kaldırırken yalnızca yenilerine yer açan yargıclardan medet ummak yerine bu tür suçları üreten sistemin değiştirilmesi üzerine ciddî olarak düşünmek gerekmez mi?» (18 Şubat 1853 günlü **New York Daily Tribune**'daki bir yazıdan).

Bu yazılanların her kelimesi bu gün de geçerli. Ve her kelime, hem «hapishane nüfusu» birkaç milyonu bulan Sovyetler Birliği'nin hem de kapitalist ülkelerin toplumsal gerçekliğine uygun düşüyor.

Geçenlerde Polonya basınında çıkan bir haberde bir gençlik yurdundan bir çift yatak çarşafı çalmakla suçlanan iki gencin davasında savcının on yıl hapis cezası istediği bildiriliyordu. Dükkânlarda yatak çarşafı bulunmuyor olacak ki «mazbut kişiler» böyle bir suç karşısında bu denli öfkeye kapılıyorlar.

Bu tür söylentiler, Sovyetler Birliği ile Doğu Avrupa'nın toplumsal gerçekliğini (1) bürokrasinin ihtiyaçlarına ve çıkarlarına uyarlanarak tanınmaz hâle getirilmiş bir «Marxizm-Leninizm» üzerine yazılmış yüzlerce ciltten daha iyi açığa vuruyor.

Zekâsının da, bilgisinin de eksik olmadığı açık olan Mihail Gorbaçov, bu gerçekliği bir ölçüde anlıyor olsa da sessiz kalmak zorunda; «hikmet-i hükûmet»ten değil, bürokrasinin çıkarlarından ötürü. (2)

Gorbaçov'un 11 Haziran 1985 günü bütün Sovyet erkânının — baş rakibi Romanov dışında — katıldığı bir Merkez Komitesi plenumunda yaptığı konuşma, Sovyet ekonomisinin durumuna ilişkin tam bir suçlama oldu. Gorbaçov, dinleyicilerini «köklü değiş-

meler»in ve bunların uygulamanın gerekliliğini anlamaya çağırdı. Bu reformun tez elden yürürlüğe sokulması zorunluydu — «Hiç vakitimiz kalmadı.»

Bu çağrının, hiç değilse biçimce, «yeni özellikler» taşıdığını iddia edenlere (krş. 13 Haziran 1985 günlü **Le Monde**) söz konusu formüllerin 32 yıl önce Malenkov'un raporlarında yer alanların tıpatıp aynı olduğunu hatırlatmak gerekiyor! O sırada Stalin henüz yeni ölmüştü. Bunları Kosigin'in 1960'ların ikinci yarısındaki konuşmalarında da bulabilirsiniz.

NOTLAR

1. Bu, General Jaruzelski'yi Fransız Komünist Partisi gazetesi 'l'Humanite'ye (bk. 3 Haziran 1985 günlü sayısı) şu soğuk kanlı açıklamayı yaptıktan alıkoymadı: «Devletimizin yurttaşlarına sağladığı toplumsal yararlar, en büyük ve en zengin kapitalist ülkelerdekinden daha çok ve daha kaliteliştir.» Yalnız bürokratik sahtekârlık değildir bu, tam bir hayâsızlıktır.
2. Moskova'da ağızdan ağıza dolaşan şöyle bir hikâye var. Gorbaçov, rejimin ileri gelenlerince verilen bir ziyafete davet edilir. Cümbüşün kaç mal olduğunu sorar. Yetkililer, bundan hiç memnun olmazlar ve uzun uzadıya hesap ettikten sonra en sonunda bir rakam çıkarırlar ortaya. Gorbaçov, çıkan rakamı davetli sayısına böler ve hâzır bulunanların her birinden elli ruble istenmesini önerir.

Elli ruble, bir işçinin aylık ücretinin dörtte biridir. Bir işçinin bir aylık ücretinin dörtte biri, bir bürokratin bir yemeğine bedel oluyor! Üstelik ayda elli ruble, SSCB'deki 51 milyon emeklinin çoğunun emekli aylığının tümüdür. Bu, ülkedeki bürokrasinin ayrıcalıklarının iyi bir göstergesidir. Böyle bir ziyafette tüketilen yiyeceklerin çoğunu işçilerin, satın alacak paraları olsa bile, elde edemeyeceklerini belirtmeye her hâlde gerek yok. Trotskiy'in yazdığı gibi, kıtlık varsa dükkânların önündeki kuyrukların başına birer aynasız dikmek gerekir. Aynasızlar ise önce kendi işlerini görürler.

Yönetim Bilgi Akış Sistemleri

Erdoğan TAŞKIN

Yazar İ.Ü. İktisat Fakültesi araştırma görevlisidir.

Çağımız bir hız çağıdır. İşletme yöneticisi de bu hıza uymak zorundadır. İşletmenin hızla değişen dış çevresinde oluşan fırsat ve tehlikeler için yönetim aynı hızla tepki göstermek ve karar almak zorundadır. Ancak bu kararlar doğru olmalıdır. Doğru karar vermek ise çeşitli konulardaki bilgilerin yönetime sürekli, düzenli ve yanlışsız olarak gelmesiyle olur. Bütün bu bilgiler veri nitelikleri ile işletmenin yönetim düzeyleri için «girdi» olacak, yorumlanma sürecinden geçtikten sonra karar alma olarak bir «çıkıtı»ya dönüşecektir. Çıkıtı ise «geri besleme» olarak yeniden girdiye çevrilecektir. İşletme yönetiminde bu sürece yönetim bilgi akış sistemleri denilmektedir.

Yirminci yüzyılın ileri teknoloji ürünlerinden olan bilgisayarların desteklediği yönetim bilgi akış sistemleri, tepe yönetimdeki genel müdürden alt yönetimdeki servis şeflerine kadar her düzeyde görevli işletme yöneticilerinin en yakın yardımcılarıdır. Yardımcılar ne kadar güçlü ise yönetim de o kadar güçlüdür. Gücün kaynağı bilgidir. Bu önemli kaynak yönetime bir sistem içinden geçerek ulaşır. Bu yazının konusunu işte bu sistem, yani yönetim bilgi akış sistemi oluşturmaktadır.

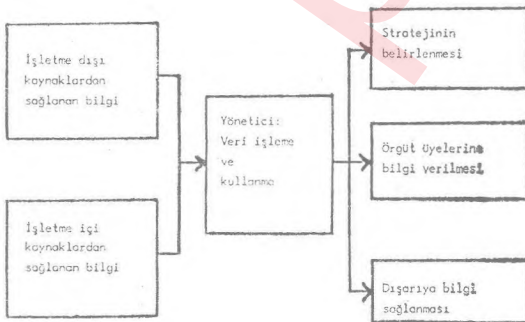
Yöneticiler, bilgi akış sistemlerinden verimli ve etkin olarak yararlanmalıdır. Aksa-madan işleyen bir sistem işletmenin temel amacı olan yaşama amacını, bir başka deyişle varlığını sürdürme amacını sağlar. Sayısız bilginin düzenlenmesinde bilgisayarların tartışmasız özel bir önemi vardır. Bilgi sistemleri içinde bilgisayarlar birçok veriyi değerlendirerek gerçekçi ve geçerli sonuçlara ulaşmaya çalışır.

Kavram olarak, yönetim bilgi akış sistemleri İngilizce «Management Information Systems (MIS)» karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bu sistem karşılıklı bilgi akımını açıklamaya çalıştığı için burada «bilgi akışı» kelimesi tercih edilmiştir.

Konu üç ana başlık altında incelenecektir. İlk olarak yönetim bilgi akış sistemleri tasarımı belirtilecek, sonra bilgisayarların sistem içinde kullanıldığı alanlara ve önemi-ne değinilecektir. Son olarak bu sistem ile insan ve örgüt ilişkilerinden söz edilecektir. Böylece işletme yönetiminde bilgi akış sisteminin yeri ve önemi genel çizgileri ile açıklanmış olacaktır.

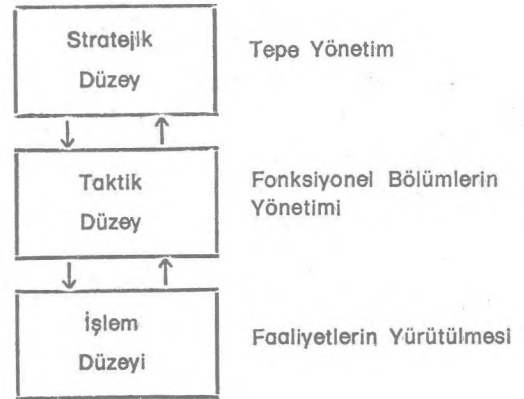
YÖNETİM BİLGİ AKIŞ SİSTEMLERİ TASARIMI

Yöneticilerin çok çeşitli işlevleri vardır. İşletme büyüdükçe gerek nitelik gerekse nicelik olarak bu işlevler artar. İşletme yöneticisinin işletme içindeki ve dışındaki çeşitli kaynaklardan gelen bilgileri yorumlaması, bu işlevleri gerçekleştirmesi için zorunludur. İşletme içinden ve dışından gelen bilgiler yönetici tarafından değerlendirilir. Bu değerlendirme sonrası işletme stratejisi belirlenir. İşletme çalışanlarına bilgi verilmiş olur. İşletme dışındakilere de bilgi sağlanır. Burada yönetici bir bilgi işleyici gibi görev yapar. Yönetim ile ilgili bu bilgi işleme sistemi aşağıda Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Bilgi Değerlendirici Olarak Yönetici.

Tanım olarak bilgi akış sistemi, geçmiş, gelecek ve şimdiki zamana göre bilgilerin düzenlenmesi yöntemidir. Bu bilgiler işletme içi ve dışı ile ilgilidir. Bu sistem işletmenin planlama, kontrol ve faaliyet fonksiyonlarını destekler. Karar verme sürecine yardım eder. Bu sistemin temel hedefi, yöneticilere mantıklı kararlar almak için gerekli verileri sağlamaktır. İşletmenin örgüt yapısı içinde üç temel yönetim düzeyi (Üst, orta ve alt düzey yönetim) vardır. Bu yöneticilerin görev ve sorumluluklarının farklı olması nedeniyle farklı ilgi alanları ve görüş noktaları vardır. Üst düzey yöneticiler uzun dönemli stratejik kararlar almak zorundadır. Orta düzey yöneticiler, örneğin fonksiyonel bölümlerin müdürleri bu stratejilere uygun taktik kararlar alır. Üst ve alt düzey yönetim arasında koordinasyonu sağlar. Alt düzey yönetim, mal ve hizmetlerin üretimi ile ilgili verileri talep eder. Faaliyetlerin yürütülmesinden doğrudan sorumludur. Bu nedenle alt yönetim bir işlem düzeyidir. Sonuç olarak her düzeyin bilgi gereksinimleri farklıdır. Şekil 2, işletme yönetiminin bu üç temel düzeyini basit olarak göstermektedir. Bir sistem çerçevesinde

Şekil 2. İşletme Yönetimi Düzeyleri.

KAYNAK : R.M. Hodgetts, **Management: Theory, Process And Practice**, s. 254.

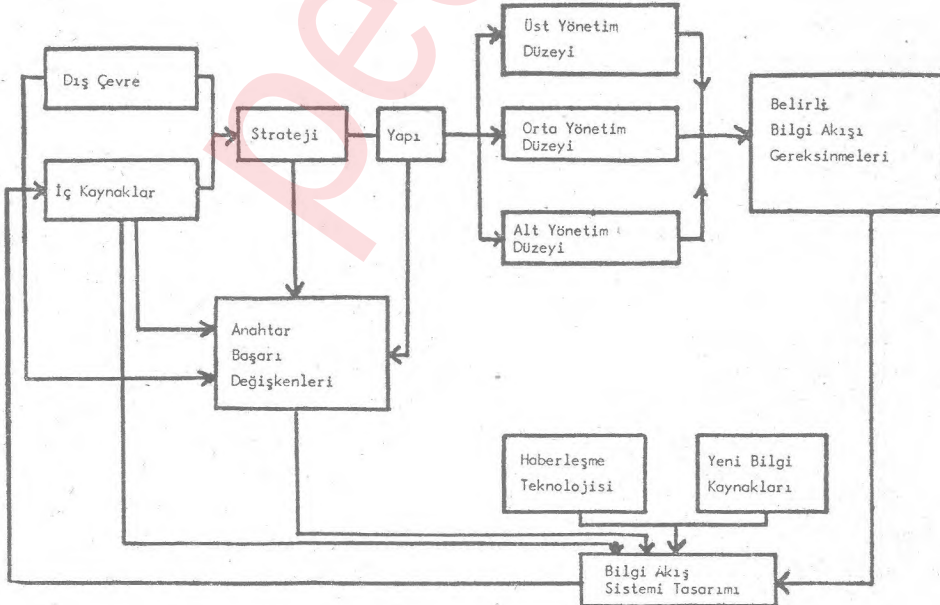
KAYNAK : A. B. Ryans ve C.B. Weinberg, «Sales Force Management: Integrating Research Advances», **California Management Review**, Fall 1981, s. 76.

bu düzeyler sürekli bilgi alışverişi içindedir. Ayrıca birbirleri ile etki-tepki ilişkileri vardır. Bu ilişkiler örgütün yapısına göre mekanik ya da organik olabileceği gibi, formal ya da informal ilişkiler olabilir.

Etkin bir bilgi akış sisteminde iki temel girdi zorunludur. Bunlardan ilki belirleyici temel etkenlerdir. Bunlar fırsatlar ve tehlikeler, rekabet koşulları, şirket stratejisi, örgüt yapısı, yönetim ve karar verme süreci, uygun teknoloji ve elde edilebilir bilgi kaynakları ile ilgili etkenlerdir. Bu etkenler, işletmenin başarısını ya da başarısızlığını belirleyen önemli unsurlardır. Şirketlere göre ya da sanayi alanlarına göre değişik özellikler gösterir. Örneğin tüketim malları üreten bir şirket için bu unsurlar, mamulün tanıtılması, tüketicilerin o mamul ile ilgili taleplerinin anlaşılması, piyasa ve rekabet koşullarındaki değişimler olabilir. Bir imalat işletmesi

için maliyet kontrolü anahtar etken olabilir (2).

Bir proje olarak bilgi akış sistemi tasarımında belirtilen bütün bu etkenler arasındaki ilişkiler Şekil 3'te gösterilmektedir. Bu şekil sistem projesini bir bütün olarak incelemektedir. Ancak bu büyüklükte bir projenin gerçekleştirilmesi için başka önemli bir araca daha gereksinim duyulur. Bu araç bilgisayardır. Bilgisayar yardımıyla işletmeler kendi koşullarına uygun yönetim bilgi akış sistemini kurabilirler. Böylece karar alma işi kolaylaşmış olur. Bilgisayarın sistem analizinde kullanılması ile kararların şekillendirilmesi sağlanmış olacaktır. Bilgisayar işletmenin amaçlarına ulaşabilmesi için gerekli karar alma sürecinin bir parçası olacaktır. Dış çevredeki belirsizliklerin azaltılması sağlanmış olacak, dışarıdan gelebilecek tehlikeler engellenebilecektir (3).

(Şekil 3)

BİLGİ AKIŞ SİSTEMLERİ VE BİLGİSAYARLAR

Türkiye son beş yıl içinde bilgisayarların yaygın olarak kullanıldığı bir ülke olmuştur. Bilgisayar teknolojisinin ucuzlaması ile fiyatı düşmüş ve kullanım alanları genişlemiştir. İthalatın serbest bırakılması da burada etkili olmuştur. Bu nedenle ülkemizde de işletmelerde bilgi akış sistemleri içinde bilgisayarlar kullanılmaktadır. Böylece yöneticinin etkinliği artmıştır.

Bütün dünyada bilgisayarlar son otuz yılda çok hızlı bir gelişme göstermiştir. Özellikle çok küçük boyutlu bilgisayarlar bu teknolojik gelişmenin günümüzde ulaştığı son aşamadır. Verilerin işlenmesi ve değerlendirilmesi yeteneğiyle bilgisayarlar işletmede çalışan her yönetim düzeyindeki insanın en yakın yardımcısı olmuştur. Böylece işletme fonksiyonları ile ilgili çeşitli faaliyetler daha kısa bir zamanda gerçekleştirilmektedir. Ancak bu arada işletmenin değişik alanlardaki taleplerini karşılayabilecek bilgisayar programlarına da gerek duyulmaktadır. Bilgisayar programı, ilgili olayın belirli bir mantık çerçevesi içinde önceden düzenlenmesidir.

Bilgisayarların bilgi akış sistemleri içinde çok çeşitli kullanım alanları vardır. Bu alanlar tepe yönetime bilgi sağlamaktan muhasebe kayıtlarının tutulmasına kadar değişir. En yaygın kullanım muhasebe fonksiyonundadır. Envanter kontrolünde kullanılır. Özellikle satılan mal kalemi çok olan işletmelerin stok listelerinin düzenlenmesinde yardımcı olur. Bilet rezervasyonları bir başka kullanım alanıdır. Bankacılık bir diğer örnektir. Ayrıca bilgilerin depolandığı bir veri bankası olarak bilgisayarların hafızasından yararlanılmaktadır. Böylece bilgisayar ve yönetici arasındaki iletişim, yöneticinin sorunlarını daha doğru, daha hızlı ve daha iyi kavrayarak karar alma gücünün artmasını sağlayacaktır (4).

Bilgisayarlar işletmenin niteliğine göre özellikle üretim ve finans fonksiyonu ile ilgili konularda rahatlıkla kullanılmaktadır. Yönetim bu ve benzeri işletme fonksiyonları ile ilgili karar alma sürecinde etkinliğini geliştirmek istiyorsa, bilgisayar destekli bir bilgi akış sistemi çok yararlı olacaktır (5). Ayrıca yöneticilerin, bilgisayarların yetenekleri, sınırlamaları ve fonksiyonları konusunda bilgi birikimi ve deneyimlerinin olması değerlendirmelerinin doğru olmasını sağlayacaktır. Bilgisayar desteği yönetimin karar almadaki etkinliğini arttıracaktır. Ancak unutulmaması gereken konu, bilgisayarların yönetim için yalnızca bir araç olduğu ve insanın yerini hiç bir zaman alamayacağıdır (6).

BİLGİ AKIŞ SİSTEMLERİ İLE İNSAN VE ÖRGÜT İLİŞKİLERİ

İşletmenin bilgi akış sistemi o işletmede çalışanların davranışlarını etkiler. Özellikle sistem mevcut bir işletmede yeni kuruluyorsa, çalışanlardan değişik tepkiler gelecektir. Dört grup personelin, tepe yönetimin, teknik kurmay personelin, fonksiyonel yönetimin ve faaliyetleri yürüten personelin tepkileri önemlidir. İşletmenin geçmişi ve kişilerin bu sistemle ilişkileri bu tepkilerden ortaya çıkacak davranışsal sorunların çözümünü kolaylaştıracaktır. Çözüm için tek bir cevap yoktur. Ancak genel öneriler verilebilir. Böylece çalışanlarla ilgili sorunların çözülmesi ile başarılı bir yürütme gerçekleştirilir (7).

İnsan, teknoloji ile birlikte düşünülmelidir. İşletmenin kullandığı teknolojinin yeni bir bilgi akış sisteminin kurulması aşamasında dikkate alınması gerekir. Örgüt teknolojisi, girdilerin çıktıya dönüştürüldüğü aşama olan süreçle yakından ilgilidir. Teknoloji işletmenin her fonksiyonel bölümünde farklı olabilir. Çünkü görevler çeşitlidir. İnsanların

sorumlulukları farklıdır. Bu nedenle teknoloji, insanları ve bilgi akış sistemini etkiler (8).

Bilgi akış sistemlerinin örgüt yapısıyla ilişkileri ise, konunun bir diğer önemli boyutudur. Çünkü hangi büyüklükte olursa olsun her örgütün formal ya da informal bir bilgi akışı sistemi vardır. Ancak formal bir sistemin örgüt içinde çok farklı uygulama alanları bulunması nedeniyle tek bir insanın bütün bu sistemi kavraması olanaksız olmaktadır. Özellikle birçok alt sistemin birarada faaliyet gösterdiği karmaşık örgüt yapısı olan işletmelerde bu durum daha açık olarak gözükür. Alt sistemlerin birbirleriyle koordinasyonu bir sorun olur. Ayrıca yönetim bu sistemlerin olanaklarından yeterince iyi yararlanamaz.

Aslında alt sistemler çok ayrıntılı görevlerden sorumludur. Örneğin yönetim muhasebesi ve kontrol sistemi, finansal tabloların hazırlanması, bütçelerin düzenlenmesi, uzun dönemli planların yapılması, sermaye yatırımlarının analizi, ürün maliyetlerinin belirlenmesi gibi görevlerden sorumludur. Bir diğer farklı görevleri olan alt sistem üretim sistemidir. Hammaddelerin satın alınmasından fiziksel dağıtım aşamasına kadar maddelerin akışının kontrolünden sorumlu olan üretim alt sistemidir. Bütün bu farklı fonksiyonel görevler için bir koordinasyon zorunludur. Koordinasyon tam bir sistem yaklaşımı olmadan geliştirilemez. İşletme yönetimi için sistem yaklaşımı, olayların çeşitli yönlerine aynı zamanda bakılmasını sağlayan bir düşünce yöntemidir.

Bir dizi birbirinden ayrı olarak çalışan sistemler yerine tek ve bütünleştirilmiş bir sistem, yönetimin bilgi gereksinmelerini çok daha iyi karşılayabilir. Böylece maliyetler azaltılmış, tepe yönetimin örgütü kontrolü kolaylaşmış olur. Eğer uygun bir yönetim bilgi akış sistemi tasarımı gerçekleştirilirse, bu ayrı sistemlerin bulunduğu duruma göre işletme için daha etkin, daha yeterli, daha

tutarlı ve daha dinamik bir bilgi akışını sağlayacaktır. Ancak, kurulmuş olan tek ve bütünleştirilmiş bir sistemin yönetimin bütün bilgi gereksinmelerini karşılaması olanaksızdır (9).

Yönetim bilgi akış sistemlerinin önemli bir özelliği de maliyetleri azaltmasıdır. Bir veri tabanına dayanılarak oluşturulacak bir sistem, pazarlama, satış, üretim, satın alma, finansman, muhasebe ve genel olarak işletme yönetimi ile ilgili faaliyetlerin yürütülmesinde yararlı olacaktır. Ancak yeni ve konusunun uzmanı personelin işe alınması, yeni bilgisayar makinelerinin satın alınmasına gerek duyulması maliyetleri arttıracaktır. Sistemin ilk yatırım maliyetleri çok yüksektir. Ayrıca yatırımın geri ödeme süresi uzundur. Fakat uzun dönemde yatırımın getirisi verimli kullanıldığı takdirde çok olacaktır (10).

SONUÇ

Günümüzde işletme yönetimi karar verirken daha çok bilgiye gereksinme duymaktadır. Çok boyutlu ve karmaşık bir ortamda çeşitli bilgiler sistemli olarak yönetime gelmelidir. İşte yönetim bilgi akış sistemi, bu gereksinmeyi karşılayan çok önemli ve yararlı bir yönetim aracıdır. Tanım olarak yönetim bilgi akış sistemi, dış koşullar ve iç faaliyetler ile ilgili olarak geçmiş, şimdi ve gelecekle ilgili bilgilerin örgütlenmesi yöntemidir. Ayrıca yönetimin karar vermesine yardımcı olmak için uygun zaman çerçevesi içinde bilgilerin düzenlenmesidir. Böylece sistem bir örgütün planlama, kontrol ve faaliyet fonksiyonlarını destekler.

Son yıllarda ülkemizde de işletmelerin birçoğu yöneticilerini destekleyecek, kendi bünyelerine uygun bilgi akış sistemi kurmaktadır. Sistemin yalnızca üst düzey yöneticilerin işine yaradığı ileri sürülmekle birlikte uygun bir sistem, çeşitli yönetim basamakla-

rında görevli yöneticilerin karar almalarını kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle sistemin tasarımı önemli olmaktadır. Tasarım projesi, işletmenin genel iş çevresi, şirketin stratejisi, örgüt yapısı, iç kaynakları gibi birçok unsurdan etkilenir.

Sistem, işletme hangi büyüklükte olursa olsun yararlıdır. Ancak birden çok sayıda mal ve hizmet üreten, farklı coğrafi bölgelerde faaliyet gösteren, karmaşık örgüt yapısı olan büyük işletmeler için bilgisayar destekli böyle bir sistem daha fazla yararlı olur. Bilgisayar sistem için önemlidir. Fakat hiç bir zaman insanın yerini alamaz. Sistemin başarısı insana bağlıdır. **Yetersiz ya da etkisiz kişilere bu sistemin yürütülmesi sorumluluğu verilmemelidir.** Örgüt içindeki kişiler arası yüz yüze ilişkilerin bu sistem içinde de sürdürülmesi gerekir.

Sonuç olarak yönetim bilgi akış sistemi, işletme yöneticisinin belirsiz bir ortamda karar vermek gibi zor bir sorumluluğu yürütmesine yardım eder. İşletmenin amaçlarına ulaşabilmesi için değişik seçenekler arasından en iyi yönün hangisi olduğunu bulmasını sağlar. Mevcut koşulların, olanakların belirlenerek geleceğin önceden planlanması mümkün olur. En kıt iktisadi etken olan zaman en uygun biçimde kullanılır. Böylece dış çevrenin ve iç kaynakların, fırsat ve tehlikeleri için yönetimin karmaşık kararları alması kolaylaşmış olur.

NOTLAR

1. HODGETTS, Richard M., **Management: Theory, Process and Practice**, 3rd ed., The Dryden Press, Chicago, 1982.
2. ZANI, William M., «Blueprint for MIS» **Harvard Business Review**, Nov. Dec. 1970, s. 95-100.
3. BOEHM, George A.W., «Shaping Decisions with Systems Analysis», **Harvard Business Review**, Sep. Oct. 1976, s. 91-99.
4. JONES, Curtis H., «At Last: Real Computer

Power for Decision Makers», **Harvard Business Review**, Sep. Oct. 1970, s. 75-89.

5. LUTHANS, Fred ve KOESTER, Robert, «The Impact of Computer Generated Information on the Choice Activity of Decision Makers», **Academy of Management Journal**, June 1976, s. 328-332.
6. ALTER, Steven L., «How Effective Managers Use Information Systems», **Harvard Business Review**, Nov. Dec. 1976, s. 97-104.
7. DICKSON, G.W. ve SIMMONS, John K., «The Behavioral Side of MIS», **Business Horizons**, August 1970, s. 59-71.
8. DAFT, Richard L. ve MACCINTOSH, Norman B., A New Approach to Design and Use of Management Information», **California Management Review**, Fall 1978, s. 82-92.
9. DEARDEN, John, «MIS is Mirage», **Harvard Business Review**, Jan. Feb. 1972, s. 90-97.
10. McFADDEN, Fred ve SUVER, James D., «Costs and Benefits of a Data Base System», **Harvard Business Review**, Jan. Feb. 1978, s. 131-139.

T.C. ZİRAAT BANKASI

"Gücüne erişilmez"

CEVHER GRUBU

**FIAT 124-131
ve
RENAULT 9**

**otolarınız için
özel alaşımli
alüminyum OTO JANTI'nı
gururla sunuyor**

Kaliteli • Ekonomik
CEVHER JANT

Türkiye Genel Distribütörü CEVHER MOTOR TİCARET A.Ş. - İZMİR
Telefon: 25 11 51 - 25 11 52
Telex: 53 078 cese tr